

Мусукаланы Сакинат

БАРЫП ТУРСАНГ...

ЖАШАУ

Жолну бир уллайгъан адам ётюп барады. Мен аны Уллу хорламны кюнюнде ёмюрлюк отну къатында кёрген эдим. Кёкюреги орденледен, майдалладан толуп. Бюгюн а ол терекле къуршалагъан жашил орамны барады. Акъырын-акъырын атлай. Аны юсюнде женгил къолан жыйрыгъы барды. Ариу жыйрыкъ. Андан болур, аязчыкъ аны этеклери бла ойнаргъа суююп, аланы азмаз къымылдатады, алай, базынып, толу иелиг а эталмайды.

Сейирсинип къарайма. Не хорлайды – сейирсиниюмму, айыпмы? «Бу жыл санда, къолан крепдешин жыйрыкъ кийип, чачын да къысхартып, кёзюн-къашын бояп айланмаса, болмаймыды, – дейме, – таулу тиширыу ушайды да?!»

Болса да, артда башха оюмгъа келеме.

Ол тиширыуну сахарда кюнден толу жай ингирде, ариу кийинип, былай баргъанында болур, тоба, бир магъана...

Мен ангылайма. Ангылайма да, тиширыугъа ыразы болама. Ол къартлыкъны эриши, насыпсыз, къарыусуз, ауруулу да болгъанын бизден букъдургъан этеди. Нек десенг, ол затла, аллыбызгъа былай туура чыгып, бетден-бетге тюбеп къалсала, жашауубузну мудах этерик эдиле, сагъышларыбызны уа – ауур.

Биз а жашайбыз, ёмюрге бизге къартлыкъ келмезлик сунуп.

Жашауу келген ариу тиширыу, къолан крепдешин жыйрыгъын да кийип, барады сахар орамны ёрге, батаргъа жууукълашхан кюнню ызындан жетерге суююп.

МУРАТ

Бизни шахарны жарыкъ орамларында мудахлыкъ кѣпдю. Жолда бутсуз адам олтурады. Къарт да тюйюлдю ол, жаш да тюйюлдю. Жыл санын айтхан кыйынды. Ол хар заманда да былайда олтурады. Ингир алагъа дери былай туруп да, артда уа аны бирле алып кетерле...

Жолну энишге кызла озуп барадыла. Жарыкъ, ариу кызла. Бусагъатдача, кѣп ариу кыз бир заманда болмагъанды, дейдиле. «Ата-ана бир бирни ангылагъан, къолайы болгъан юйюрге ариу сабийле ёседиле», – деучюдю къоншум. Алай да болур, ким биледи.

Кызладан бирлери, артха къарады да, нѣгерлерине бир зат айтып, жашны къатына жанлады. Ариу акъ къоллары бла, бохчасындан чыгъарып, жашны къолуна ол ууакъ ахчала къуйду.

Жаш кѣп турду аны ызындан къарап. Ол кызгъа гюлле берирге сую эди, аны шахарны ариу орамларында айландырыргъа, анга бек иги саугъала этерге, аны ышаргъан бетине къарай, ариу хычыуун къолларын къол аязында букъдурургъа...

Ол танымайды кызны, алай иш анда тюйюлдю: иш аны эсинде жашап тургъан муратдады. Бу мамыр заманда кѣплени жойгъан, ангылашынмагъан уруш, жашны санларын алды да, муратын а сансыз этип къойду. Ол мурат а жашайды узун кюнлени, аладан да узун кечелени, бошала билмеген жылланы, ох-тух эте. Ёлалмайды, кеталмайды, бугъалмайды. Энтта бу жарыкъ орамда, жашны биргесине олтуруп, аны мудах кѣзлерине къонуп, бара тургъан кызланы ызларындан къарайды.

ЭСКИ ЖОЛ

Уллу жолну барама.

Къайры? Нек? Билмейме. Аны бир жан да айталмаз.

Жол эскиди. Аны жанында терекле да эскиле, къартла. Ала мудахдыла. Башха амаллары болмагъанына жарсый, шош къарайдыла къууанчлы да, эжарсыулу да тегерекге. Мен былай айтханыма бирле: «Тереклени кезлерими барды, тегерекге къарап турурча?!» – деп, къюлорле. Сен а къюллок туююл эдинг, угъай. Сен ангыларфыкъ эдинг мени.

Эсингдемиди, бир кере, биз бу жолну баргъанда, дуния къалай жарыкъ эди?! Терекле да, шош шыбырдай, хыли этген желчикге ачыуланганча этип, кеслери уа жарашыулу, ырахат сюеле эдиле. Жол жанында тахтада гюлле уа уллу къюннге кез къыса! Эсингдемиди ол къюн?

Мен, келлик къюнюбюзге ол ариулукъну, сабырлыкъны, насып керти болгъанын, аны биргенге айланнганын, ма былайда, былайчыкъда сени бла, мени бла тургъанын эсинге жангыдан туюшюрлюк такыйкъаны ёмюрлеге сакъларгъа сюйдюм.

– Бир сурат алдырыучубуз жокъду ансы, къалай иги боллукъ эди, былайда, бу гюлле ортасында, сурат алдырсакъ, – дедим.

Сен а, къюлдюнг да:

– Сурат – къагъытды, – дединг, – жыртылыр да къалыр. Неда тас болур. Андан эсе, мени ма былайчыкъда, гюлле арасында къалай сюелгеними эсингде сакъла!

Алай айтып, тахтаны ортасына кирип, сен къолларынгы къюннге узатдын. Кюннге бла манга.

Ол жетип келе тургъан насыпны къанат тауушуна мен эс бургъунчу, къюн, менден алгъа болду да, сени биргесине алып, батып кетди.

Энди сен жюрюмейсе бу жолну, андан – кекден – къарап тураса манга. Мен а барама. Къайры? Нек?

САРГЪАЛГЪАН КЪАГЪЫТЛА

Эски къагъытла. Саргъалгъан къагъытла. Была эртте жазылгъандыла. Жылыулары уа бюгюн да кетмегенди. Сейир туюлюмюдю?

Жылла адамланы тюрлендиредиле. Бек тюрлендиредиле. Жумушакъ адамны жашау сынаула къаты этедиле, къаты адамны уа – жумушакъ. Терен, таза суймекликни оту кюйдюрмейди да, ма сейир десенг, ол ёчюлсе, кюлю кюйдюреди. Къагъытла уа сабырдыла, ала къадар жорукъларына сыйынмайдыла. Жылла ёте баргъанлыкъгъа, дунягъа биринчи жаратылгъан кюнлериндеча, жарыкъдыла, жылыдыла, манга ариу айтыргъа, мени жапсарыргъа ашыгъадыла.

– Анам, сен быланы нек сакълап тураса? – деп сорады къызым. (Ол алай айтырча болгъанды энди.)

– Билмейме, – дейме. – Алай, была тас болсала, жүрегим бек къыйналлыкъды.

– Быланы жазгъанла къайдадыла?

– Бирери бирер жерде.

Мен, къагъытладан бирин ачып, окъуйма. Бу къагъытны жазгъан адам дуниядан эртте кетгенди. Ол ариу къаракёз жашчыкъ болуучу эди. Мени биргеме окъугъан. Мен классха киргинчи, жанында манга жер алып туруучу эди. Аны ол аскерге кетген кюню къуру да эсима тюшеди. Ол заманда аскерге тебиреген жашлагъа къурманлыкъ этиучю эдиле, жууукъла-ахлула, шуёхла жыйылып, ойнап-кюлюп, той этип. Анга уа алай этерге заман жокъ эди. Ол, ашыгъышлы саламлашып, кетип къалды. Мудах эди бек.

Энди эсима тюшеди: ол не заманда да мудах эди, кёп жашамазлыкъын билгенча, ажымлы къадары болгъанын сезгенча. Атасы-анасы уллайгъан адамла

эдиле, саулукълары да аламат болмагъан. Энди ангылайма ол жашны къайгъысын. Сабийлигинде окъуна, жашагъан адамча, сагъышлы эди ол. Кёп затны ойлай эди, баям.

Андан бери иги кесек заман озгъанды. Ол башха жашау эди, башха дуня. Бу мен окъугъан къагъытда ол дуняны бир кесекчиги, аламат кесекчиги, сакъланады.

Бу къагъыт, жазылгъан кюнюндеча, къаракёз жашчыкъны манга айтхан ариу сёзлерин къатлайды.

«КЕЛ, КЕЛ!»

Тиширыу арбазына жетип келеди. Бу беш кьатлы юйде аны, аны сабийлерин да танымагъан адам жокъду. Аланы десем да, аланы угъай, аланы жууукъ-ахлуларын да. Къоншулары алагъа не заманда да жарыкъдыла. Ма бусагъат бу тийреге ким келгенин, мындан ким кетгенин, къайсы юйде не аш этилгенин айтырла, сыйларгъа чакъырырла.

Тиширыу кёз кыйыры бла кесини балконуна къарайды. Анда сабийлерини жууулгъан кийимлери тагъылыпдыла. Жашчыгъыны (анга алты жыл болады) – кёлекчиклери, кызычыгъыны да (анга сегиз жылдан атлагъанды) – жыйрыкъчыкълары. Аны «кёргенлей», ала, ол кийимчикле, учунуп, къанат къагъып башлайдыла, – юйге жыйылгъанына къууана болурла. Женгчиклерин ары-бери булгъап: «Кел, кел! Терк кел!» – дегенча, тиширыуну юйге чакъырадыла.

Ол аланы айтханларын ангылап, билип турады. Теркирек атларгъа керек болур. Алай атламайды. Нек эсе да, балкону таба къарап, иги кесекни сюеледи арбазда. Алгъын сабий кийимлери бла бирге аланы аталарыны кёлеклери да тагъыла эдиле бу балконда. Энди ала кёрюнмейдиле. Ала, алгъынча, женглерин булгъап, тюбемейдиле анга, ашыкъдырмайдыла аны, къууанмайдыла юйге жетип келгенине.

Сюйгени дуниядан кетгенде, ол кёлеклени – бу тиширыуну кёргенде женг булгъап, къууанчларын алай бла билдириучу кёлеклени – чачып, юлешип кьойгъан эдиле, ала энтта да анга керек боллукъларын эс этмей...

ЭКИ АДАМ

Эки адам.

Эки тюрлю оюм этген экеулен.

Экиси да менде жашайдыла. Бири кёзбау иш этсе, не ётюрюк сёз айтса, бирси, терслигими кёзюме тутуп, тюзлюк излейди. Мен а аланы бир бирден айырыргъа кюрешеме. Айырсам, жүрегим тынчайыр деп. Аладан, ол эки адамдан, бири онглуракъ болуп, бирси онгсузуракъ болса, хорлагъан къалыр эди мени бла. Айхай...

Бир тийиншли заманчыкъ тапханлай, экиси да, бир столну эки жанына олтуруп, даулашып башлайдыла. Мен, сёзсюз, тюзлюкчю жанлыма.

Болса да, тынгылай кетсем, кёзбаучуну да ангылайма. Жангыз тюзлюкчю бла къалып къалсам, кёпле мени жаратмазла. «Сен бизге ушамайса!» – деп, терс къарарла. Ала, мени жарты жолда къоярла да, келе тургъан жангы кюннге кеслери къууанырла.

Кёзбаучуну сайласам а, кесим кесиме терс къарарма. Алай болса,

келишмезме кесиме, бир къауум шуёхума, дуниядан эртте кетген таза ниетли анама, сабийлериме да. Сакълаялмазма орталыкъда тазалыкъны, бир бирге ийнанмакълыкъны...

Экиси да жашайдыла мени бла. Ары да бурама, бери да бурама: мени бла экисинден бири къалырча, сайлау этер онг болмазмы? Аллай онг тапмай, къарайма туурадан. Ала уа даулашадыла, бир бирге ал бермей, жукълатмай, уятмай, тынчайтмай.

Эрттенликде, кеси кесиме келише, тап-таза болуп турурма энди деп, юйден чыкъсам, ингирликде, сёзюме табылмай, кеси кесими суймей, мудах къайтама ызыма.

Ыразы тыйюлме кесиме. Шуёхларым да, душманларым да жаратырча жашайма биягъы.

Олтурадыла экеулен столну эки жанында.

БАРЫП ТУРСАНГ...

Шошлукъну жаулугъу, къанатлыча, имбашларына тюшюп, къарт адамны къучакълайды. Жаулукъму ушатады ол тиширыуну къанатлыгъа огъесе тиширыуму ушатады ол жаулукъну къанатлыгъа – ангылагъан къыйынды.

Агъач шинтикде, аркъасын эрттенден ингирге дери кюн къыздыргъан хунагъа тиреп, олтурады Аминат, бирде урчугъун бура, бирде бу тынчаймагъан эки къолун алботасыны тюбюне сугъуп, узакъ къарай.

Аны кесича, эскиди бу жол. «Эскиди деб`а, – тиширыу ышарады, – жолну жыл санын ким биледи, аны ким санайды?» Сагъыш эте кетеди да, сора: «Экибиз да тенг болурбуз», – деген акъылгъа келеди. «Сюймезенг!» – деп кюледи бир ауаз. Ол дайым да Аминат бла даулашханлай жашайды. Аминат анга юйренгенди да, аны кёзю бла излеген да этмейди. Болса да, ачыу тийип: «Да, мен кёргенни ол да кёргенди», – дейди. Сора ауаз да жумушагъыракъ болады. «Жол дегенинг кюй кибикди. Экиси да бирге ушайдыла. Бири, барып турсанг, сюйдюргенден сюйдюре барады, бирси, айтып турсанг, кюйдюргенден кюйдюре барады», – дейди ол сабыр ауаз бла. «Алайды», – деп жууаплайды Аминат да, былайда журт къуараргъа, бери жол салыргъа аууз ачхан баш иесин эсине тюшюре.

Аминат жашагъан юй элни бек бийик жериндеди – кюнлюм тёшинде. Ол себепден анга уллу эл, къол аяздача, ачыкъды. Уллу жол да, уллу суу да, бир бирлерине эришип, энишге чабадыла. Нек? Къайры? Ол эришиуден хапар айтыргъа ашыкъгъанча, ёрге айланып келедиле гитче машиначыкъла...

Кёплени аталары табылгъандыла уруш бошалгъандан сора, таулула Ата журтларына къайтханда да. Кими Германияда, кими Америкада... Ахматны юсюнден да келген эди бир хапар – ол сауду, ким эсе да аны Австрияда кёргенди деп. Алай андан Аминатха бла аны юч жашына не? Унамады,

жашларына аны суаргъа кьоймады. Ёхтем эди.

– Сизни излей келмегенни кьалай излерсиз?! Австрияда угъай, кьоншу элде болса да, унамам, – деп кьойду.

...Бу арт кюнледе нек эсе да Аминатны кёз аллына Ахмат терк-терк келеди. Эсине бир ууакъ затла иш да тюшедиле. Аланы унутмай тургъан эсине сейир этеди. Кеси кесинден уялып: «Бир зат бла жюрегими кьыйнаса уа...» – деп да кьошады...

«Аминат кьыйынды», – деген хапар, айтылайыммы, айтылмайыммы дегенча, мудах тийреде тауушсуз арбазланы жокълайды.

– Келин, бир кюзгю берсенг а.

– Не этесе, амма, кюзгюню?

Аминат, тёшегинде бир кесек кётюрюлюп, кюзгюге кьарады:

– Ах, кюнюм, энди ол, мени былай кёрсе, не айтырыкъды?

– Ким?

– Эшитмегенмисе? Кьалай эшитмей тураса? Элде андан сора хапар жокъду да!

– Не хапар, амма?

– Да, «Ахмат келеди!» – деп, бир бирге суйюнчю айтып айланадыла да. Асыры эшитмегенсе, – саусузну ауазында кёлкьалды эшитилди.

Келин тынгылады.

– Энди ол, бери жете, ашыгъыр да, машинасын кьаты сюрюр. Жолда аны Валерачыкъ (туудугъу) тыяр да: «Къагъытларынгы кёргюзт. Машинаны былай терк нек сюресе? – деп, тырман этер. Къагъытларын алып, кьараса уа, сейирсинир: – Мен да бу тукъумданма!» – дер. «Кимни жашыса?» – деп сорур Ахмат. «Ханапийни», – десе Валера, ол не айтыр? Аз сейир этмез: «Мени Ханапийими кьаллай аламат жашы барды!» – деп ...

Энди ол эски хуна жокъду. Аминат аркъасы бла аны тиреп турмагъандан болур, оюлгъанды. Аны орунуна жашла зыбыр ташладан ариу бийик хуна

къалагъандыла. Аны жанында агъач шинтик кёрюнмейди. Ол Аминат бла даулашхан ауаз а айланады. « ... барып турсанг, суюдюргенден суюдюре барады... айтып турсанг, куюдюргенден куюдюре барады...» – деп, кимден эсе да, неден эсе да тарыгъады ол. Куюденми? Жолданмы? Ким дилсин.

Аминат аны эшитир эди, ангылар эди. Алай ол жокъду. Ауаз, нёгерсиз къалып, мудахды. Жангызды ол.

ЖОЛЛА

Кюч бла тюзлюк бирге болгъан жер излейме. Аны тапсам, бир кёп игилик этер эдим бу мудах болуп къалгъан дуниягъа.

Татлысы – аз, ачысы мардасыз бола баргъан жашауда жолланы кёплюгюне сейир этеме. Сары, кызыл, темир бетли, акъ жолла... Ала созулмагъан жер жокъ – арбаздан арбазгъа, элден элге, сахардан сахаргъа, кыралдан кыралгъа, таудан таугъа, жүрекден жүрекке... Бирлери – ашыкъдыра, бирлери – сансыз къарай, бирлери – эригип, бирлери – кыйырысыз тюзледе, юзmez букъу басып, жукълай, бирлери уа – жашил тенгизни жагъасы бла кёзкёрмезге ашыгъып – биз таныгъан, танымагъан да жолла.

Аланы араларында мен бир жангыз жолну излейме – умутума элтирикни. Умутум а – кюч бла тюзлюк бирге болгъан жер. Аны излей, жашаууму оздура барама. Ол а табылмайды. Къайдады? Бу адамгъа берилген кысха ёмюрде ол жолну бир атламай кетсем, жарамаз.

Насыбым тутмагъанына жарсый, кимге эсе да, олду, буду деп айталмай, кёлкъалды этеме.

«Жашау нечик кысхады», – деп, аны юсюнден сагъышха къалама. Ёлюм андан да кысха болгъанын а унутханма, эсге алмайма. Ол тюзмюдю? Экисине да ариу тюберге тийишлиди. Таза, сабыр, ётюрюксюз. Алай болса, ол да кыйнамаз. Биз а жиляп тюбейбиз дуния жарыгъына, кыйналып тюбейбиз ёлюмге.

Кёп зат кесимден къалады.

Бу дуниягъа келгенли да, мен бир жангыз жолну излейме – умутума элтирик жолну. Алай аны къалай тапхын, умутунг дайым тюрленнгенлей турса?

ШУЁХЛАРЫМ

Бир шуёхум – къарындашым байлыкъ жыяды. Аны ариу юй бийчеси, юйге келиучю устазла тап юйретген сабийлери, уллу юйю, арбазы, тюкенлери, машиналары да барды. Ол кеси да иги адамды. Не узакъ жууугъуну да, къууанчына бармаса да, бушууундан къалмаз, къартха-къарыусузгъа да – сакъ. Бу дуняда андан сора не керекди? Тюбесе, жарыкъ саламлашыр, юйюне да чакъырыр.

Бир кере, жолда тюбеп къалып, къоймай юйюне элтди. Бардым шуёхума – къарындашыма къонакыгъа. Бек къууанды юйюрю, бары да жарыкъ болдула. Юй бийчеси, келинибиз, терк-терк келмейсе деп, тырман этди, къызы уа: «Сен, бери келип, бюгюн бизни насыплы этдинг», – деп, къууанды. Мен да къууандым. Шуёхуму аламат жашчыгъы, анасы чай къайнатхынчы, мени жомакъ киносуна къараргъа чакъырды.

Мен бери келирге сюеме. Алай, шуёхуму арыгъан кёзлеринден къарагъан сагъышла, ол аланы букъдурургъа не бек кюрешсе да, мияла кёзню ары жанында эсленнген ауаналача, мени тынчайтмайдыла. Бу жол да, кёп олтура турмай, юйюме ашыкъдым.

Ол да, юй бийчеси да, къалмазлыгъымы билгенде, кёлкъалды этдиле. Сабийлери мудах болдула. Ала тутдургъан саугъала, аланы ауурлукълары къолларымдан кетип, бетиме тийгенча, уялтдыла. Не этерге билмей, аланы, кесими да жапсара: «Энтга келирме», – дедим. Алай жууукъ заманда келмезлик сунама. Сюймегенден угъай, къарындашымы – шуёхуму аяп. Ол да сезе болур аны. Аны жүрегин къыйнадым деп, жарсыйма. Ол терс болмагъанын айтыргъа уа тилим айланмайды.

Ол жарыкъ юйде, ол ариу адамла бла олтурургъа бек сюе эдим. Ала

мени суйгенча, мен да суюме аланы, терк-терк кёрюрге излейме. Алай шуёхуму ачыкъ къарамын арытхан ауур сагъышла, ол мен ангыламагъан сагъышла, бир терен орналгъандыла да, кетерик туююлдюле. Ала, мени, шуёхумча, ариу кёре болмазла ансы, къонакъ хатерими этип, бир жанына турмайдыла.

Мени башха шуёхум а жырчыды. Жыр тагъады, кеси да жырлайды. Аны ююю сейир бай да туююлдю, алай ары кёп адам жорюйдю. Шуёхум, не кёп бушуу кёрсе да, къууанч бла жарашып жашайды. «Бек уллу байлыгъым жырымды да, аны, къайда суйсем, кимге суйсем, айтама», – деп кюледи ол.

Алайды, халкъ жыйылгъан уллу залда болсун, жангыз отоунда болсун, ол бирча ариу жырлайды. Тилетмей. Аны саугъасына угъай дерге къалай жарар?!

– Къанатларым болса, учар эдим кюннге жууукъда! – дейди жырчы шуёхум.

– Алай жууукъ барсанг, къанатларынг кюерле! – деп къоркъады бай шуёхум.

Мен а:

– Алай бийикде учхан къалай игиди! – дейме.

Алай ары ким чыгъалады?

ТЮЗЛЮК

Революция келди да, мени къарт аппамы алты жашы азатлыкъ ючюн кюрешдиле. Аллайла кѣп эдиле. Кими жоюлду, кими къалды. Къалгъанлары жашадыла, азат болуп, терслик бла, артыкълыкъ бла кюреше. Азатлыкъ не болгъанын, аны ючюн кюреширге нек керек болгъанын а ангыламадыла.

– Тюзлюк излейбиз! – дедиле къуллукъ юзалгъанла, жууургъанларын кеслерине тарта.

– Биз да! – деп, къууандыла аланы айырып, алларына салгъанла.

Алай ала бир бирни ангыламадыла: бир жолда бара, эки тюзлюк излей эдиле. Башындагыла – кеслерине тап келген тюзлюкню, бирсиле уа, кѣбюсю, – хар ким да суйген тюзлюкню.

Тюзлюк ъхтем эди. Ол, омакъ, бай аш къангалы юйлени къоюп, аны жери мында болмагъанын билип турса да, кереклерин тапмагъанлагъа келирге унамай эди.

Тюзлюк аз эди. Ол барына да жетмей эди. Андан юлюш алалмагъанла кѣпден кѣп болуп бара эдиле...

– Жанына дарман тапмагъан санын къалай сау этсин?! – деп, ажым эте эди къарт кюрешчи,

– Дуния былай турмаз, – жапсаргъан ауаз жашлыкъдан келе эди.

Тюзлюкге ийнанган жашлыкъны бети къартны кѣз аллына келди. Ол ариу эди. Ариу болмай а тюзлюк ючюн кюреш жарытхан бет!

Къарт сейирсинмеди:

– Агъач башына танг къонаргъа энтда кѣп барды.

– Жукъусу къачханнга кече узун кѣрюнеди.

Кечени ненча ауазы барды?!

Алай тюзлюк алагъа алданмайды. Бийик къабакъ эшикни ары жанындан башын созуп къарайды. Туурагъа уа чыгъалмайды.

Ол орамгъа чыгъаргъа нек къоркъа болур?

ТЕНГИЗ ЖАГЪАСЫНДА

Тенгиз жагъасына барыргъа таукел болуп, жолгъа чыгъама. Уллу кёк тенгизге жууукъ барсам, ол болушур деп ийнанама. Болушур да, эски шургуларымы, къайгъыларымы, толмай къалгъан умутларым къойгъан жара тапларымы, бир сёз бла айтханда, эски жашаууму юсюмден жуууп кетерир.

Адам кёпдю. Тенгиз а – жангыз. Хар ким да эски къайгъыларын, эски къапларынча, юслеринден тешип, бу тенгизге атып кетерге сюедиле. Тенгиз а, не этсин, жарсыйды. Кёмюклю башын кётюрюп, жагъаны толтуруп жатхан адамлагъа къарайды. Къарай кетип, сора, бурулуп, ызына кетеди. Ахтына, ахтына. Алай эте туруп ингирге дери. Арттаракъда, адамла аз болгъанда, шошайыр.

Эрттенден ингирге дери, жол салып, тенгизни бир кыйырындан бирси кыйырына дери келген кюн: «Сени сайладым!» – дегенча, уяла-уяла, ышара-ышара, тенгизге батып кетер. Къызгъан жанын анда сууутургъа суйюп...

Ай жолчукъ къалтырайды. Аны жылтырагъан ызында умутум барады. Ол мени къадарыма ушайды. Ай жолчукъ юзюлюр да, къадарым тенгизге батар деп, къоркъама. Кюмюш жолчугъ а къалтырайды. Бир сейир тынгысызлыкъ, жүрегими къанат таууш этдирип, къагъыла келип, эрий кетип, бир иги къууумгъа бурулады. Ол а, иги къууум, чапыракъла арасындан къарагъан кюн таякъча, бир кесекни тепмей сюеледи, сагъыш эте тургъанча. Артда уа, баш кётюрюп, кеси кесине суйюне, этген жигитлигине сейир эте, къанат алып, учуп кетип, къанатлы жыйыннга къошулады.

Бир, эки, юч... Ала кёпдюле – къанатлыла. Санайма десенг, ажашып къаласа.

Тенгиз жагъада адамла уа, мен да ичлеринде болуп, къарайбыз къанатлы умутланы ызларындан. Ким жарсыйды, ким къууанады. Бир-бирле уа, алагъа

заманында мадар эталмагъанларына уялып, къарамларын жарлы китаплада букъдурадыла.

Аланы тыялмай, ма былай жатып, ызларындан (сабырмы, сансызмы?) къарап тургъанларына кеси кеслерине сейир этгенле кёпдюле, алай ала да санларын а тепдирмейдиле. Жаланда гитче къызчыкъ, къанатлыланы ызларындан жетерикча, къолчукъларын да кенг жайып, тенгиз жагъада чабып барады.

Жатабыз, олтурабыз, кимибиз жукъарып, кимибиз толу кёрюнюп, эринчекле болуп. Эринчекле, болумсузла болмасакъ, жумуртха къабукълача, къанатлыларыбызны учуруп, былай атылып турмаз эдик.

«Азат» болгъаныбызны унутуп, тенгиз бетинде жюзюп баргъан акъ кемелени ызларындан термилебиз. Ала барлыкъ жангы жерде жангы насып жашагъанына ишексиз болуп, къанатлыланы, кемелени да мудах ашырабыз.

ОЛ БИЗДЕН АКЪЫЛЛЫДЫ

Жашау терс ишленнгенине юлгюле кёпдюле.

Керти суймеклик алай азды дуняда! Биз, ол сунуп, кесибизни атхан суу бирча барып турмайды. Бирде кьутурады да, жагьаланы (жюрек ауузубузну) ашайды, бирде, буз кийимле кийип, сууукьсуратады, бирде уа, тал терекни чачын сылай, уллу кюнню толкьунларында тебирете, акьырын барады.

Суймекликни жашлыгьы, кьартлыгьы да акьылгьа келишмейдиле. Бар эсе, кьайры кетеди? Жокь эсе, нек кьыйнайды?

Саулай дуня излеген, кьадар барыбызгьа да жетишдиралмагьан суймеклик, туууп, артта уа кишиге да керек болмай кьалады. Андан ажымлы не болур? Бир уллу терслик барды анда.

Анга амал тапмай, кёп жылла айландынг. Жылынама деп, от кьатына барсанг, кьанатларынг кюйюп. Ол жарала сау болургьа, жангыдан жангылып, юйюм-жерим деп айтырча болмай...

Таулу кьарыусуз малын отлатыргьа чыгьаргьанча, тынгьысызлыгьынгы юйден чыгьарып, сахар орамлада айланыргьа ийдинг. Ызындан кьарамай болмайса – биреуню гюл тахтасын малтар да, жарсытыр деп, кьоркьаса. Эслисе.

Бирде артха кьарап, иги кесек тураса. Салкьынлыкь тюбюнде, жауун бир заманда тохтар да, кюн тиер деп, аны сакьлагьанча, алай озуп баргьан жашауунг эрикдиргенди. Сен аны эрттеден сезесе.

Энди юй изле.

«Тиширыууну кьатында сюелип, сабийини кюн сайын, кьагьанакь заманындан башлап, кьалай тюрлене баргьанын кёрюп, аны бла ёхтемленмеген, юй жылыуу, журт деген затла бла байламлыгьы болмагьан адамгьа мен кьалай келирме?!» – деп сейирсинеди суймеклик.

Ол бизден акьыллыды.

ЖАШЧЫКЪ

Жашчыкъ къабырладан къоркъмайды. Ол аладан къоркъуп тургъан эсе да ким биледи гитчелигинде. Энди уа къоркъмайды. Кеси кесин таныгъанлы да бери суйюп келеди. Алай... жашчыкъ къабырладан нек къоркъургъа керекди, анда атасы жатып тургъанлай?! Атасыны къабырындан ким къоркъады?

Жашчыкъ бери кюн сайын да келип турлукъ эди, алай къабырла элдедиле, жашчыгъ а шахарда жашайды. Жашчыкъ гитчечикди. Жол а – узакъ, узун.

Аны атасы ариу адам эди. Уллу ала кёзлери бла. Ол кюлсе, ол ариу кёздеде отчукъла жана эдиле. Мудах болса уа, аладан шауданла къарай эдиле. Аны кюле тургъаны эсине тюшсе, жашчыкъ да жарыкъ болады.

Ким биледи, ол эртте кетерин сезгенми эте болур эди, сабийлерин бир да болмагъанча сую эди. Эртте кетерин, быллай гитче жашчыгъын, аны эгешчигин да мудах этеригин...

Жашчыкъ, анга тансыкълыгъын хорлаялмай, кёп заманны сылтаусуз жилип турду. Анда уа, элде, атасыны къол жылыуу кетмеген къабакъ эшикге уллу къара кирит тагъылды.

Ары тартдырып, анда да кесине жер тапмай, жашчыкъ къылыкъ эте эди. Киритни иеси аты – жууукъ, кеси – сууукъ адам эди, жашчыкъны ата къарындашы. Жокъ эди анда жашчыкъгъа бир тюрлю бир сезим. Къайдан болсун, ол аны иги да танымай эди сора. Таныргъа да излемей эди. Алай узакъ эди ол жашчыкъны, аны эгешчигини да къайгъыларындан. Кёрюп болмазча - сабийле алыкъа гитчечикле эдиле. Сюерге уа къоркъа эди ...

Анасы, эгешчиги да, ол затны ангылап, жашчыкъны жапсарыргъа кюреше, жангы жомакъла къурай эдиле. Ол а бир жол, элге келгенде, буруу башы бла секирип тюшюп, дуняда бек татлы кёгетледен – атасыны арбазында

ёсген алма терекден бир алма алып чыкъды. Ол затны кёрген къоншу къарт къатын: "Атангдан санга жетгени олмуду?! - деп, бир бек сытылып жиляды да, энди жашчыкъ ары бармайды.

Жашчыкъ къабырладан къоркъмайды, бети жыйырылгъан къарт адамны жилягъанын кёрюрге деп, эштирге деп, андан къоркъады.

БОРЧУМ

Кюндюз Аллах бла сёлеширге заман тапмай, аны артха кьоя, болжал эте, жашайма. Тюшлеримде уа учама. Бек бийик учама. Суююп учама. Ма былай, тартынып, учуп кетеме. Ол заманда мени бийлеген женгилликге сейир этеме: «Кьалай алааматды дуния!» – дейме. Эрттенликде уа, мени ангыламагъан шуёхум: «Учхан да, кьаядан кетген да бирге ушайдыла, – дейди. – Не барды бийикде, сен алай кьууанырча?!»

Алай мен анга ийнанмайма. Ол учмайды сора, кьайдан билсин кьанат алгъан кьалай зауукълу болгъанын. Аллах а биледи. Ол анда, бийикде, мени биргеме айланнганын, мени бла бирге сейирсиннгенин, кьууаннганын да сезип турама.

Аллахха кёп борчум – берлигим – барды. Ол эсима тюшеди: аппам, ыннам ючюн, атам, анам ючюн, кьарындашларым, эгечлерим ючюн, жашым, кьызым ючюн, шуёх-тенг ючюн, бир сёз бла айтханда, мен суйген адамла ючюн, мен суйген гюлле, терекле ючюн, мен суйген сёзле, назмула, жырла, жомакъла ючюн... Кьайсы бирин санайым!

– Берилген зат артха кьайтмай кьалмайды, – дейди башха шуёхум. – Игилик да, аманлыкъ да кьайтады.

Аллах манга этген игиликни анга кьайтарыргъа керек болурма. Кьайтарыргъа да сюеме. Кьалай бла? Аны уа билмейме. Мен Аллахха: «Сау бол!» – дейме. Биринчи шуёхум а: «Ол тилеклени сюеди. Бир зат тиле», – деп юйретеди.

Уллу жолгъа чыгъып барама. Ненча минг жыл айлансам да, бу чыгъып баргъан босагъама кьайтып келлигим билеме. Кьайтыргъа да сюеме.

– Жол тегерекди, жер кибик, кюн кибик. Барып-барып турсам да, андан айырылаллыкъ туюлме...

Шуёхум, нек эсе да, манга жаууап бермейди. Эшите болмаз мени. Ол кюннге кьарап турады. Тилекми эте болур? Ким билсин.

ЫННАМ

Сабийлигимде ыннам хар нени да билгенине сейирсинип турдум. Ол айтхан жомакъла, таурухла керти кёрюнюп, жарсыдым, кёуандым. Аны жанында, намазлыкъ кыйырында, сюелип, Аллахдан тилек этдим. Уллу жауун, жетип, юй башында кёшунланы, терезеде миялаланы туюе, кьоркьутуп, алай жауса, ыннам бла бирге олтуруп, ляйляханы окъудум. Жауун тохтап, кюн тийсе уа, Аллах мени эшитип, тилегими толтургъан сунуп, кёуанып турдум. Дуния башында ыннамдан акъыллы, андан огъурлу жан болмагъанына, ол Аллахны, Аллах да аны таныгъанына, ала бир бирлерине тынгылагъанларына, бир бирлерин ангылагъанларына ийнана эдим.

Абадан болгъанда, ыннам жашауу келген элли жашауу келген тиширыу болгъанын шарт кёрдюм. Анга суймеклигим тура эди (ол бир заманда да кетмегенди жанымдан), алай аны, ол суймекликни, жарытхан жомагъ а, ёпкелеген, кёлкълды этген кьоншумча, бир жанында тохтап: «Кетейимми, кетмейимми?» – дегенча, мени таба мудах къарай эди.

Манга башха туйюл эди, кетдими ол, кетмедими. Жаш эдим. Кесими акъыллы, окъуулу сундум. Уллу дуния – аллымда. Гитче тау элчикде жашагъан ыннам айтхан жомакъ, таурух да не эдиле «Минг бла бир кечени» жомакъларыны, А. Дюманы, В.Гюгону, Хемингвейни... кьатларында! Ыннам кёлден айтычу «Тахир бла Зухра», «Лейля бла Меджнун», «Бузжигит бла Зулейха»... – ала бары да жомакъ эдиле. Жомакъда уа не да болады...

Элли жылгъа жууукълаша, энди ангылайма: ёнгелесе да, кетмеди жомакъ. Ыннам акъылман эди, асыл. Бир угъай, бир ненча бийик билим берген юйде окъусам да, базман аны жанына ауары хакъды. Ол менден бюгюн да онглуду. Жомакъ кьартлыгъына дери биргесине айланган адам онглу болмай а!

Жарсыугъа, мен аны заманында ангыламадым.

СЫНАУ

Кесим суймеген, алай къадар, кеси сайлап, аллыма жатдыргъан жоллада атлай: «Адам терсни, тюзню алгъадан окъуна билип, кеси кеси бла жарашып жашамагъаны нечик ажымлыды», – дедим, энтта да бир жашауум, артыкъ жашауум болмагъанына жарсый...

Къулакъсыз кёпюрде барама. Тутар жерим жокъду. Кёпюр эскиди. Аны тубюнде къутургъан суу неле эсе да айтып къычырады. Огъурсуз къычырады. Сёзлерин айыралмайма, алай кёл этдирмегенин а билип турама. Аны манга шуёх болмазын ангылап, ары къарамазгъа кюрешеме.

Алайлай: «Насып къалай ариуду!» – деген ауазны эшитеме. Ол къулакъсыз кёпюрде тохтап, ауазны ызындан къарайма. Ауаз, уча барып, кюннге къонады. Къоркъуу этеме - ол, анда, ол къызыуда, эрип, жокъ болуп къалыр деп, къоркъама. Алай ол эримейди – кюннге къонуп, андан энишге эшитиле, къууанады. Анга сейирсинеме, бек сейирсинеме.

Кюн а кюн! Ол да манга болушургъа сюеди. Уллу таудан тёнгереп келе, гитче тауну башында, тюз жерчикде тохтагъанды. Огъесе, ол, таугъа ёрлеп бара, солуйму турады?

Ауаз аны ашыкъдырып деп, къоркъдум - алай ариу эди жууукъда, туурада тургъан кюн! Аны манга къайгъыргъанын сезип, жүрегим аны хычыуун жылыуундан толуп, къалай эсе ла таукел болама.

Бир-эки атлам...

Артха айланып къарагъанымда, къутургъан суу шошайып тура эди.

ТАУГЪА ЁРЛЕУ

Ашыгып, таугъа ёрлеп барама. Тёгерекде бир жан да жокъду. Бу тауну башына чыкъсам, анда санга туберикме. Сени сакълап тургъанынгы билеме. Мындан ары биз бир жолну барлыкъбыз.

Мен тауну башына чыгъаргъа, сен къолунгу узатаса. Къууанып, аны тутама да, ёрге чыгъама. Экибиз да алайчыкъда бизни сакълап тургъан автобуса олтурабыз. Автобусну ичи адамдан толуду. Ала бири бири бла селешмейдиле, тынгылап барадыла. Сен жарыкъса. Былай тап тюшюп къалгъанына, манга тубегенинге да къууанаса, мындан ары жолубуз бир боллугъуна уа - бютюнда.

Автобуста орналгъан тынгылау асыры тынгысыз этгенден, ол мени башыма, жүрегиме да бирча къонуп, сени не айтханынгы ангыламайма. Тёгерегиме къарайма. Мен таныгъан адам жокъду. Алай мында олтургъанла бары да андан-мындан санга ыразы болмай къарагъанча кёрюнеди. Нек? Ала, мени кёлуме тиймезге кюрешип, бир затны менден букъдургъанларын сеземе. Мен аны къайда эсе да теренде билеме. Алай, санга къарагъанымлай, ол оюм эрип кетеди. Дагъыда бир кесекден жангыдан жокълап келеди.

Туурада самолет кёрюнеди. Автобус анга жетмей тохтайды. Баралмай, жол тауусулуп.

Бу тауну башы тюз, сыйдам болуучу эди. Алай сунуп турсам, төгерегибиз – уллу гыйы ташладан толу. Аланы орталары бла барабыз, самолётха жетерге ашыгып. Алай не эсе да бир зат къоймайды мени ол жол бла барыргъа. Тохтайма. Сен а, алгъа кетип, андан мудах къарайса.

– Кёзлерин ачды! – дейди дейди ким эсе да...

Сен анда, ол жолда, ташла ичинде мудах сюелип къалгъанынг кёзюмден кетмейди. Ол адамла да, шошлукъ да, айбылмагъан дау да эсимдедиле.

Эки дуняны арасы алай даурлumu болур?

ОТ БЛА ЖОЛ

Къызыл жалкъасын къайыра, жанады от. Анга къарап турама. Ол эрикдирмейди. Отха, черекге, шауданнга, бата баргъан кюннге, айгъа, жулдузлагъа къарагъандан тоя болмаз адам. Бир бирле уа жолгъа къарайдыла.

«Ким бла туююшсе да, кеси бла уа жарашып жашайды ол», – деп, сейир этеме жолгъа, анда келген къууанчла, бушуула да кёз аллыма келип. Акъ атха минип келген жигитни учундургъан жол ёлю жатхан басхычланы да кётюреди. Киеу нёгерле той этген жол келмезликни, къайтмазлыкъны аллына къаратханлай турады. Тюнене суу къылычын кётюрюп келген ариу къыз бюгюн, таяннган таягъына ушاپ, къынгыр болуп барады. Аны жол терсине жибермезге кюрешеди. «Жолну кесини тюзлюгю барды», – деп келеди кёлюме.

Таш тийген жаралы къанатлы, букъу жолгъа тюшюп, кирпилдейди, жаралы къанатын да соза, учаргъа итинеди. Алай жол аны иймейди, кесине тартады. Къанатлы, кюреше келип, арыйды. Ол затланы къарап, кёрюп тургъан жол, таукеллигин тереннге букъдуруп, мен терс туююлме дегенча, бир жанына къарайды. Бир-бирлеге ол сансыз болгъанча да кёрюнюр – не жарсыуу, не къууанчы болмагъанча, созулуп жатады. Алай мен ол затха ийнанмайма.

Жолну жанында ёсген чёплеу, башын созуп, кюнню ызындан къарайды. Ол кюнню биргесине барыргъа сюеди. Алай жол аны да иймейди. Чёплеу баш ариулукъну сюеди. Андан болур, жол жанында ёсген гюллени букъу басса, ол кёкден жауун тилейди. Марал жауунну тубюнде жууунадыла гюлле. Кеси уа жол, сепкилбет бола келип, тынчаяды, къызгъан жүрегин сууутады. Ол адамгъа ушайды.

Адам бла жол. Жол адамны элтеди. Адам а – жолну. Ала бир бирсиз

болмазларын ким да биледи. Адамсыз кьалса, жол жол болмаз эди. Не тау болур эди, не тюз болур эди. Жол а – угъай. Аны ханс басар эди. Анда агъач ёсер эди.

Бир ненча ёмюр мындан алгъа дыфны - белги отну - жанында олтуруучу таулу жолну кёп тасхасын биле эди. Жырын, сырын анга бла отха айта келип, ахырында да алагъа кьоюп кетди.

Къызыл жалкъасын къайыра, жанады от. Ол биринчи кюн батхан жерден жанып башлайды да, ахырында акъ башлы тауланы да, череклени, чегетлени да, ныгъышда олтургъан таулу къартланы, урчукъ бургъан, минчакъ санагъан ынналаны бетлерин, къолларын кьызартады. Къанатлы да, жаралы къанатына таяна, жол жанында кьызгъылдым кьыртишге чёгеди. Ол узакъдан иги хапар сакълап тургъан къарт адамгъа ушайды...

Бата баргъан кюннге къарап: «Минг от жилтин бир уллу от болуп жанадыла, минг жулдуз а бир айны орунун тутмайдыла. Алада бирлик жокъду», – деп сейир этеди къанатлы.

СЮЙМЕКЛИК

Сени аллынга барама. Мени кѳргенлей, сен узакъдан окъуна ышараса. Мен да ышарама. Къолларымы жаяма да, сен къатыма жетгенлей, сени кюнден толу жылы башчыгъынгы кесиме къысама.

Эрттенликде, уянып, кѳз ачсанг, мен къатынга болгъанымы кѳрюп, къууанаса. Сен къагъанакъ болсанг да, ол къууанча бир терен оюм бугъунады. Мен аны, тинтип, тюз да ангылай башлагъанымлай, ол ангылау эрип кетеди. Артда уа къайтып жангыдан туады... Алай бола барады. Болса да, ол сезим хар заманда да, акъ булутланы артларына бугъуп тургъан кюннге ушап, эсленип, сени да, мени да къууандыргъанлай жашайды.

Сюймекликни туура этген таулу адамгъа тѳре тѳююлдю дейдиле. Сабий аны ангыламайды. Анга кѳп сюймеклик керекди. Ол аны табып турса, иги адам болуп ѳсерикди. Сюймеклик жетмегенден боладыла сабийле огъурсуз, адепсиз да. Жаратылгъан да этгинчи, игини бла аманны ангылагъан жан сюймеклик излегени сейирмиди? Сюймеклик – ол игиликди. Игиликни уа ким да излейди. Ол сезимни, тѳре алайды деп, жюрекге сыйындырала, анда букъдурала эсенг, ол жаланда сени жашауунгу жарыкъ эте эсе, сюймекликмиди? Гитче жюрекчикге сыйынган сюймеклик уллу къалай болсун? Уллу сюймеклиг а, ары сыйынып болалмай, арбазлагъа, орамлагъа, элlege, уллу сахарлагъа да жайылады. Ол бизни жашауубузну жарытады. Анга тийишли тюберге, аны ариу элтирге борчлубуз. Аны адам къалай букъдурсун?!

ЭСКИ ЭЛ

Мында адам жашамайды. Къачан эсе да жашагъанды. Бюгюн а – угъай. Оюла тургъан юйле къара кёзлерин кюндюз, кече да къысмайдыла. Ала уллу дунягъа къарайдыла. Ханс басхан, алай жол болгъаны унутулмагъан арба ызгъа уа эс бурмайдыла. Тоба, аны таба ала къарагъан да этмейдиле. Ала адам сакълай болмазла. Тытыр не болгъанын унутхан эски юйле да, оюлгъан юй тюпледе журтларын сакълаялмагъанларына ажым эте жатхан ташла да арыгъандыла. Ала мудахдыла. Анча жылны ичинде от жагъаны жылыуун, адамны жумушакъ къол ызын, жангы сауулгъан сютно тылпыуун сезмеген ташлагъа не айтхын? Ала насыпсыздыла. Аяз а сансызды. Ол алгъын аланы жапсарыучу эди. Энди ол да арыгъан болур...

Эски терекле жаш заманларында жангы къаланнган хуналаны башлары бла къараучуларын унутхандыла. Ала энди терезе кёзлени да къакъмайдыла. Терезелени миялалары эртте ууалгъандыла. Къартлыкъданмы огъесе, жолгъа къарап, адам сакълагъанданмы, ким билсин. Алма, кертме, шаптал тереклени кёгетлери ууакъ, ачы бола барып, ахырында уа, кёгет этер кючлери да къалмай, ала къуруп сюеледиле. Татлысы къалмай, ачысы хорлагъан жашауда алай болгъаны сейирмиди?

Къуругъан агъачны кесген төреди. Быланы кесериг а келмейди. Ол бери жол тапмай айлана болур. Энди бери бир тюрлю бир улоу да жүрюмейди. Бата баргъан кюнню мюйюзлеринде солутуучу ёгюзле айланмайдыла бу эл таба.

Эски къаракёз юйле, къуругъан жансыз терекле, къатапа тыкыр басхан ташла энди кюнлени, айланы, жылланы санамайдыла.

АВТОБУСДА

Автобусда бетин манга буруп олтургъан тиширыу мудахды. Бек мудах. Анга эрий: «Сылтауу неде болур?» – деп сагъыш этеме. Къайгъы орналгъан бетни ажымлылыгъы тынчайтмайды.

Тиширыу жашды. Инжилиюу уа тегерекни алгъанды. Ол къайгъы къач салыныргъа этилген тегерекге ушайды. Аны да, бу таралууну да къалайда башланганлары, къалайда бошалгъанлары белгисиздиле. Къыйылып алынган къара оюуча, ол инжилиюу тиширыуну тегерегин беклегенди.

Жер тегерекди дейдиле. Алай болур ансы, адам, учхалап кетмезча, бир затдан тутаргъа керекди. Къагъанакъ болгъанда – бешик бауундан, анасыны къоюнунда болса – аны боюнундан, атлап башласа – этегинден, биринчи атха минсе, атасыны бел бауундан, уллу болса – суйгенини билегинден, къарт болса – туудугъуну къолундан...

Тиширыу нек эсе да жангызгъа ушайды. «Кюндюз жангызлыкъ алай бек да билинмейди, кече къыйынды ансы», – дейдиле бирле. Мен а алай сунмайма. Нек десенг, кече ариу тюшлени аллыды. Тюшле бла аралашып келген эсгериулени аллы. Ол себепден адам жангыз болмайды – жашау къызгъан-нган насыпны тюшлеринде сынап, тансыкъ болгъан адамларыны бетлерине къарап, къууанганла, ол тюшлени эслеринде сакълагъанла кепдюле.

Анам ёлдю да, дуния къарангы болуп къалмагъанына сейир этдим. Ол заманда жаш эдим. Къыйын кюнюмде, анамы тюшюмде кёрюп, ол мени анда да суйгенин, манга анда да жарсыгъанын билип, кёл этдим. Артда кеп кере къадарны терслигине, жашауум къуралмагъанына сейирсине келдим, жүрегим таш болду. Иги кесек заман озгъандан сора, жангы насып жокълагъанда, анга да къууаналмадым. Бир къайгъы босагъамы сакълап тургъанын сезе эдим. Алай болду – сабийлерим, аталарын тас этип, инжилдиле, кюйдюле. Хазнамыды, къызчыкъгъа – сегиз жыл, жашчыкъгъа уа алты жыл бола эди. Аталарын

тюшлеринде кёрген кечелери аланы бек насыплы кечелери, ызы бла кьууанчлы кюнлери да болгъанын сынап келдим...

Кече адам жангыз тьююлдю. Ма, эрттенликде уа, гюл – кюннге, туман – кёкге, бала анасына тартынганда, жангызлыкь туурагъа чыгъады. Алай кыйынды эрттенликде жангыз адамгъа, керти жашаугъа кирип, кесине жумуш тапхан.

Жашауну бу жанында тюбешип, айырылып, сора ол жанына ийнанмай кыалай жашагъын? Тас этген кыйынды.

Огъесе бу тиширыуну озуп кетген суюмекликми тонагъан болур? Жылны кезиулери да, суюмеклик да хар кимге да бирча заманында келмейдиле. Бир адам кышда наныкь жыяды, башханы уа жай чилледе да жүреги буз болгъанлай кыалады.

Бу тиширыуну, ариу жаш тиширыуну, жүрегин, чыпчыкь уяныча, чачхан кыйгъы тегерекни кесине бойсундургъанды – автобусда олтургъан адамла бирча тынгылагъанлай барадыла. Бизни барыбызны да бетлерибиз, къарындаш-эгешча, бир бирге ушап кългъанларын сеземе. Хар бирибизни кыйгъыбыз башха тюрлю болса да, аны сыфаты бирлешдире эди.

«Бу тиширыуну ариу бети, бизни бетлерибиз да бу мудахлыкьдан эркин болурча, не зат керекди?» – деп сорама кеси кесиме. Мен жууап излей тургъунчу: «Къара анга! Не зат кереклисин билмеймисе? – Бизни суйген эркин кырал», – деп жууаплайды мен билмеген, танымагъан бир ауаз. Баям ол бу автобусда олтургъанладан бирини ауазы болур. «Жалкытханды бу жашау, – дейди башхасы, – бир тюрлю бир уллу да, иги да ишле этип, къарыуубуз ары кетип, кеси кесибизге ыразы болуп, алай жашаргъа суюбиз». «Арыгъаныбызны магъанасы болурча», – деп къошады ючюнчу.

Мен ол ауазла бла даулашмайма. Аланы хар бирини да кеси тюзлюклери барды.

Мудах тиширыу, кёзлерин бизден букьдура, терезеден къарайды.

НЁГЕР КЪЫЗЫМ

– «Аллыма къара,

Мен келмей къалмам, ...» – дейди эртте жазылгъан назмунгу эки тизгини. Бюгюн ала манга тынчлыкъ бермейдиле, – деп, ахтынады нёгер къызым. – Мени биргеме жүрюгенлей, къайтарылып айтылгъанлай турадыла. Мени бюгюн да бек къозутхан а – ала аны ауазы бла сёлешедиле! Ма бюгюн да, мен уллу жыйылыуда олтуруп тургъанымда, бу сёзле менден узакъ кетерге унамай, хауада айланып турдула. «Аланы киши эшите болурму менден сора?», – деп, ишекли болуп, тегерегиме къарадым. Алай, мен къайгъы этгенликге, аланы киши эшитмегенча, алагъа киши эс бурмагъанча кёрюнюп, бираз тынчайдым. Хар ким кеси сагъышларында жубана, хар не да алгъынча эди.

– Анга сейир этме: хар ким да бирча къулакъ салмайды айтылгъан сёзге.

– Тюшюналмайма. Арымайма аны излегенден. Келмезлигин а билеме. Аны излеген кёзлерим бир адамны бетинде да тохтамайдыла. Энди къуру да алай боллукъду деп, жүрегим анга ачыйды. Жашауум татыусуз, магъанасыз да болуп къалгъанды. «Мындан эсе, анда кёпдюле мени сакълагъанла», – деп келеди кёлюме.

– Андагъыланы излеп, сагъынып, тынчайтмай тургъан да иги тюйюлдю, дейдиле.

– Алагъа асыры тансыкъдан, мындагъыланы сансыз этгенча да кёрюне болурма бир-бирде, аны да ангылайма. Бушууун байракъ этип айланган иги тюйюлдю деп, эсеме алай да кёп кере келеди. Терсме. Терсме биргеме тургъан, жанымда айланган адамланы алларында. Аланы да эрикдиргенме, билеме, болсада жүрегим тынчаймайды. «Аллах берген къадаргъа къууанып жашаргъа керекди», – дейдиле. Иги, аман затха да бирча къууанама десем, Аллах унармы аллай ётюрюкню, кёзбаулукъну, айт? Ол анга ийнанырмы? Былай излеригими

билсем, башха тюрлю болур эдим эртте. Анга айтылыргъа аталып, айтылмай, бюгюн а мени тынчайтмай тургъан сёзле, узакъ кетип да къалалмай, манга да кысылалмай, сюеледиле, баш тебен болуп, ёпкелеп. Аланы къадарлары белгисизди. Къуругъан терек бахчаны ичинде ажашханлай, айланама аланы араларында.

– Ол сени эшитип турады, – дейме, аны бла бирге инжиле. – Айт ол айталмай, айтыргъа жетишмей къалгъан тасхаларынгы – аны къалай сюйгенинги да, анга къалай кюйгенинги да... Ол эшитирикди.

– Ол атагъан ариу атла, ол айтыучу ариу сёзле, чамла, ариу гёбелеклеге ушап, учадыла, айланадыла мени тегерегимде. Ала тынчлыкъсыздыла, кече-кюн да солумайдыла. Мени жапсарыргъа кюреше болурла. Кертиси бла да, ол анда манга къайгъы эте болурму?

«Къыйын болду айырылыу.

Сени манга къайгъырыуунг

Жашап турлукъду ёмюрге...» – деп жазгъан эдинг. Алай эсе, сен биле болурса да, аны бла мени арабызда байламлыкъ бир заманда да юзюлмезин? Сен ол затха толу ийнанаса да?

– Ийнанмай а! Ол алайды. Туура болуп, кёрюнюп турады ол.

– «Мени кёп кере эсинге тюшюрюсе!» – деучю эди. Аны жарыкъ ауазы энди узакъдан эшитиледи. Эртте иги кесек кюлюучю эдим аны алай айтханына. Бюгюн а ышармайма. «Тюшнормейме», – деп, ол аллымда сюелип тургъанча, бир жанына къарайма, ёпкелейме. Анга угъай – къадарыма. Къалай тюшюрейим, ол эсимден бир такъыйкъагъа да кетмейди сора? Аны кёзлери жашларымы, кызычыгъымы да бетлеринден бирча къарап турадыла. Гитчегигими бетинден – кюле, кызычыгъымы бетинден – кызара, таматамы бетинден а – оюмлу, сагъыш эте.

КЪАРТ БЛА ЭРТТЕНЛИК

Кече – къара къанатлы – танг атаргъа агъач башындан учду. Учуп, къая жютюсюнде, туман бла айырыла, бир кесек мычыды да, бийиклеге кётюрюлюп, анда эриди.

Къарт, ол къара къанатлыны ызын излей, таула таба къарап, иги кесек сюелди. Сора, ахтынды да, башын кюн чыкъгъаннга буруп, эрттенлик аязданмы огъесе жангы кюнню туугъанынданмы - къамап жилигъан кёзлерин жума, ары къарады. Анда, таула артындан, тёнгерерге къоркъуу сала, тёгерек кюн чыгъып келе эди. Ол жарый келген тангда дунияны жылытыргъа ашыгъады. Мында ол тауладан чыгъады. Узакъда, тюзледе уа кёзкёргенни этегинден къарап башлай эди...

Къартны эсине харбыз, хууан бахчала тюшдюле. Къайдан келди эсе да, кюн, аладан айырылып, кете болмаз ингир сайын солургъа, хууан-харбыз бахчада бугъуна болур деген сагъыш эсин алып, кеси кесине ышарды. Ол, узакъ жерде ёсген хууанла алай татыулу нек болгъанларын энди ангылап къалып, бусагъатха дери аны билмегенине сейир этди. Кюн бла бир бахчада ёсген хууанла татлы болмай къалай къалсынла?!

Аллахха ыразылыгъын айта, къарт юйге кирген эшикни кенгнге ачды. Эрттенликде тынчлыкъ-эсенлик, саулукъ, перекет, игилик, насып юлешинеди дейдиле. Бу адамгъа уа ала керек эдиле. Бек керек эдиле. Керек эдиле сабийлерине, туудукъларына, аладан тууугъанлагъа да саугъа этип, аланы къууандырыргъа... Ала билмей эдиле анда – тюзде – ол ач жыллада ёсген хууанланы татыуларын, ала кюннге ушагъанларын да.

Жашаугъа суймеклигин таркъайтмагъан, арытмагъан, аны ариу бетин, онгдурмай, жаппа-жангылай жюрютген къарт жангы эрттенлик бла саламлаша эди.

КЮН, АЙ, ЖУЛДУЗЛА

Хар нени да башланган жери, биринчи атламы болады. Тау сууу кыран бузладан ала эсе жол, уллу дуния сен ёсген элни кыйырындан башлана эсе, кюн, ай, жулдузла неден башлана болурла?

Эртте-эртте алагъа жууукъ баргъан таулу не сагъыш эте болур эди?

Аланы жаратхан Аллахха кыйтып-кыйтып ыразылыгъымы айтама. Бийик кёкге кырап, тасхалы дунияны кенглигине сейир эте, жашайма, эрттенликде чыгъа келген кюннге кыуанама. Танг аласында, тереземден кырап, жер бла кёк бирге жетген ызыккыны кызаргъанын кёрсем, иги кюн боллугъуна ийнанама. Кечеги кёкде жарыкъ жанган жулдузладан бирин сайлап, анга ич сёзюмю айтама. Сени юсюнгден.

– Жулдузла бла не тилде селеширге керек болур? – дейди кызым, кёкге сагъышлы кырап.

– Билмейме, алай ала бизни ангылайдыла. Жюрекни тилин билмеген кыйда?!

Сюйгенле ай жарытхан жолчукъда барадыла. Аланы кёрюп, Бетховен «Ай сонатасын» жазганды. Ашыгъып, юйюне жетгинчи тёзалмай, бир танымагъан адамыны арбазына кирип, аны юйюню эшиклерин муштухул кыагъып, тынчайып тургъан отоуна кытулуп, женгил бармаклары кыара рояльны акъ тюеклеринде уча, алай жазганды. Бир кесек ойнай да, сора, чабып келип, терезеден ай жолчукъга кырай, жазганды дуниягъа белгили «Ай макъамын». Ол макъам саулукъда, не уллу сарыуекге да хорлатмаз ай.

Кюн кыалай жаратылгъанын билирге сюеме. Аны юсюнден кёпле сагъыш этедиле, алай аны билген адам табылмайды. Жалан да Аллахды аны билген, жаратхан да. Кюн бата туруп, анга кырап, этдим Аллахха тасха тилеклерими, жулдузлагъа кырап, хапар сордум башха дунияда адамларымдан. Ала жууукъдула Аллахха деп.

Арыгъан булутла, сары, акъ, кызыл кыяланы имбашларына кьонуп, солуйдула, жауунла, кьарла да, бир бирлерин алышындыра, кезиу-кезиу жюрюйдюле таулада, тюзледе. Гитче оракъ кибик, иничге айчыкъ тола келеди да, тѣп-тѣгерек болуп кыалады. Артда уа жангыдан тууады. Кюн а солумайды. Солуу жокъду анга. Ол энди жаратылгъан кыагъанакъны кѣкге кѣтюрген уллу Аллахны кьолларын жарытханды, дуниягъа биринчи болуп жаратылгъан Адамны кьатмагъан тулучугъун жылытама деп.

Бюгюн да кьарайды кюн бийикден. Ингир ала ол энишге, Къанжол таугъа жууукъгъа, тюшер. Уллу кызыл топ кибик, Тѣбе Артында кѣрюнюр. Аны кыызгъылдым ауанасы энди сюеле башлагъан тайчыкъны ариу кьара кѣзлерине тиер. Кюнню ышаргъанын сезип: «Не кѣрдю ол мында?» – деп, ол затны билирге сюйюп, женгил аязчыкъ жетер да, тайчыкъгъа кьууанып, аны чилле жалкыачыгъын тарар. Тайчыкъгъа да, аны бла ойнагъан аязгъа да энди хата болмазын кѣрген кюн а жерни бирси жанын жарытыргъа кетер...

Жылкыы кюнню ызындан барады. Аны аллында баргъан кьаратор бу жолну иги биледи. Сюйгени да, билгени да бир болуп, ол энтта да учады бу жолну. Уллу кьара кьанатлыча, жылкыыны озуп, кюнню ызындан жетерге ашыгъа. Алай ол да биле болмаз, кыайдан билсин, кюн, ай, жулдузла кыалай бла жаратылгъанларын.

Нечик устады Аллах!

КЪОЙЧУНУ ЖЫРЫ

Гыржын бла жыр бирге жюрюйдюле дейдиле. Булутланы ары жанында жашагъан таулу къойчу хар эрттен сайын кюлде бишген нартюх галауну кюннге тутуп сыйпайды. Сора, кюнню бла ол галауну бирге ушагъанларына сейирсине, кеси сагъышларына ышара, сюрюуюню ызындан чыгъады.

Ол къош галауну жан хуржунуна салгъанды да, жюреги андан жылынган болур – кёлю жарыкъды, хар не да хычыуунду.

Къойчу, кюннге жууукъ барып, мужурасын да белине салып, жыр айтады. Аны макъамы, сёзлери да асыры бир бирге ушагъандан, аланы бир бирден айырып жарамазлыгъы терк окъуна билинип къалады.

Жыр, иги къууумча, суююнчюлюкча эшитиле кетип, къая къабыргъасына жууукъ келеди. «Ма бусагъат, анга уруп, кесин ачытады!» – деп, къоркъа, алайгъа женгил аяз жетеди. Жетеди да, жырны женгил къанатларына алып, ёрге, кюн таба, учады.

Ариу жыргъа тынгылагъан эрттен кюн алай жарыйды, дунияны бютюн да бек суюгенин, жангы тангнга къууаннганын билдире, къачып баргъан суугъа кёз къыса, аны да жарыта, жырлата. Аны бла бир кесек ойнап, кюн эрттен чыкъ жатхан талагъа жетеди. Чыкъны инжилерин жылтыратып, кёз къаматады. Гелеуню, анда ёсген къызыл, сары, кёксюл гюллени да къууандырады. Сора ала бары да бирден жырлайдыла ол жырны: кюмюш ызлы черек, къая жютюледе чёкген къушла, жангы юйде уя этген къарылгъачла, къошунбаш юйлени сакълагъан чорбат чыпчыкъла, чегет агъачда букъгъан жаныуарла, сууда аякъларын чайкъай тургъан тал терекле, гелеуде ёсген гюлле да, танг аллында тойдан къайтып келе тургъан тойчу да.

Къойчу да жырлайды. Ол жыр бла келген ырахатлыкъ тау тубюнде орналгъан, къойчу жаш тансыкъ болуп тургъан элге кирип, аны суюгенине эшитилир деп, алай сагъыш эте болур. «Тюзю да алайды!» – деп, жарыйды танг, юзюле-юзюле баргъан туманланы ызларындан къарай.

АЛМА ТЕРЕК

Терезени ары жанында кыш иелик этеди. Айыралмайма: мудахмыды огъесе жарыкмыды алма терек. Былай кьарасанг, ууакъ бутакларындан башлап, тѣппесине дери женгил, жумушакъ акъ ботагъа чѣргелген терек тынчылыкълды, сабырды. Алай акъ чакъмагъан неда, уяла-уяла, татлы кѣгетлери бла махтанмагъан алма терек насыплы къалай болсун?

«...Ол ушайды сени кесинге...» – деп жазгъан эдим бирде терекни бла адамны – насыбы ажашхан ариу тиширууну – юслеринден. Энтта да алма терек бла, адам бла сѣлешгенча, ушакъ этеме. Ол мени ангылайды. «Нек жууап этмейди да сора?!» – деп, дау айтыр манга ийнанмагъан биреу. Этер эди... Этип да турду. Алай бюгюн а этмейди. Мен анга мудах хапар айтама. Кюзню юсюнден. Ол мени энтта да къайтып ачитханыны юсюнден. Жууап этер эди терек манга, жапсарыу сѣзлерин айта-айта, эриген болур ол да.

Адам дуниясын кьойду. Биз да кетерикбиз. Алай алыкъа жашап турабыз. Ол замансыз кетгенни аллында уа, бир тюрлю бир терслигибиз болгъанча, абызырайбыз, къайдан эсе да келген – акъылданмы, жүрекденими – бир ажымлы сезим кыйнайды. Ол кетип, биз а жашап тургъаныбыз ючюнмю? Кюннге, айгъа, жулдузлагъа кьууаннганыбыз ючюнмю? Неда бир ангылашынмагъан насыбыбыз ючюнмю? Ким билсин. Огъесе заманында, эс этип, ол кетген адамгъа бир зат бла болушалмагъаныбыз, онг этмегенибиз ючюнмю? Терек андан тынгылайды. Аны аллында энтта да барды жазы, жайы, кюзю да. Ол, аланы сакълай, кышны хорлар да, жазына кѣп хапар айтыр.

Биреуню уа жылы ышарыууну, татлы ауазыны, жарыкъ жырларыны, ариу суймеклигини жазлары, жайлары да бошалдыла. Энди жокъду алагъа не кыш, не кьач. Сора не бла жапсарсын алма терек мени?

Ол жашау татлылыгъын ангылагъан биринчи кюнледен бери атамы гырхы кьоллары аны сылай-сылай туруучу эдиле. Энди аланы жылыуларын излеген терек мудах болгъаны сейирмиди?

СОКЪУР ЖАУУН

Кюн тюбюнде, жылы жауун бла шыбырдаша, жерни сепгиллерин санай барама. Жер ырадыды. Бу жарыкъ сепгиллеми кюлдюрөдиле аны огъесе башха кьууанчымы барды, билмейме, алай ол сабырды.

Сейирди, бу ариу жаууннга сокъур жауун деп нек атагъан болурла? Не заманда? Кимле? Адам не хазна атасын быллай къанатлы жаууннга сокъур жауун деп...

Сагъыш эте кетеме да, бир оюмгъа келеме: кюн атагъан болур. Тохтап, ары, кёкге, кюн таба къарайма. Баям, ол тие тургъанлай, бу жауунчукъ, кезиуюн да сакъламай, жаууп башлагъаны ачыу тийип: «Кёрмеймисе мени!» – деп кычыргъан болур эди кюн... Энди ол, этген женгиллигине уялгъан этгенча, уллу шаптал терекни ары жанында тохтап, бугъуп, чапыракъланы араларындан къарайды.

Атагъан эсе да, эртте сокъураннган болур. Кёрюп турады сора, экиси – кюн бла таякъ жауунчукъ, анга алай да айтадыла, – бирге келселе, ким да кьууаннганын. Ачытмагъан, гитче таякъчыкъла бла жерни букъусун къакъгъанча.

Атам а быллай жаууннга марал жауунчукъ деучю эди. Тау бетлеринде марал чапханча, женгил болуп, таудан аууп кетгени ючюнмю, ким билсин. Заманында соралмагъаныма кеси кесиме урушама.

Кёп болмай туугъан кючюкчюк, къара жүн тугулчукъ кибик, орунундан тёнгереп чыкъды да, кёкге къарады. Быллай гитче кючюкле кёкге къарап да ким кёргенди?! Олсагъат аны къара жухчугъуна келип бир тамычы тийди да, ол, къалтырап, жухчугъун да жыйыра, артха орунуна къачып, ит орунну бир

мюйюшонде букъду. Бир кесекден а, анда бугъунуп туралмай, анасыны къатына келди:

– Неди бу? – деп сорду.

Анасы уа:

– Сокъур жауун, – деп, жатып, акъыллы, сабыр кёзлери бла ит орундан дунягъа къарагъанлай кёп турду.

Кючюкчюк да энди, анга къошулуп, сокъур жаууннга – марал жаууннга, таякъ жаууннга къарайды.

УЧСАНГ, КЪОРКЪУРГЪА ЖАРАМАЙДЫ

Къызчыкъ жукълап турады. Мен аны тюшюню жаны бла ётюп барама. Сабийни тынчлыкъсызлыгын сезип, тохтайма. Бир кесек къарап турама да, ол ажашып айланган тюшден чыгъарып, къызчыгъымы тынчайтыргъа суйюп, жанына тыянама. Аны бурма башчыгын кесиме къысама да:

– Кече бошалады. Аны бла бирге тюш да кетеди, – дейме, кесим ийнанмасам да ол затха.

– Кетмесин! – дейди сабий. – Мен анда учхан этеме!

– Бийик учаламыса?

– Хау!

– Къоркъсанг а, уяныпмы къаласа?

– Сен аны къайдан билесе? – деп, сейир этеди къызчыкъ.

– Билмей а! Сенича гитчечик болгъанда, мен да уча эдим, – дейме, юй жумушла бла кюрешген ариу, жаш анамы, жангы гыржын ийис этген жылы эрттенде намазлыгында, къызыл минчакъларын санай, тилек эте тургъан ыннамы, акъ атха минип, арбаздан чыкыгъан атамы эсиме тюшюре.

– Энди уа?

– Энтта да учама. Алай бек аз.

– Сен, къоркъуп, уяныпмы къаласа?

– Алай болур... Учсанг, къоркъургъа жарамайды.

Неден да арыгъан, кюнню, айны, жылны, ёмюрню, суймекликни, жашауну да бир заманда бир бошаллыкъларын билип тургъан жаным тюшлеге ийнанганлай къалады.

Артха жол жокъду. Ол тауусула барады. Неге керекдиле асыралгъан ахча, букъдурулгъан байлыкъ да, бюгюн ала бирлени къууандырмасала?

Тюшлерими уа, унутмай, жыя барыргъа сюеме. Ала уа, бери угъай, ары

тартдырадыла, эрттенлик бла бирге эрип кетерге термиле, юзюк-юзюк болуп, чачылыргъа кюрешедиле. Ала, бир кесек солуп, артха къайтырла. Мен болмасам, тюшлерим башха юйлеге кирирле, сабийлеге, туудукълагъа кёрюнюрле. Къызчыкъла, жашчыкъла, къркъуп кълмай, тюшлеринде кёп учуп, уянсала, къланатлы, женгил да болуп, кълуанып жашарыкъдыла. Мен анга ийнанама.

ХУРЖУН КИТАПЧЫКЪ

Жашау мардалагъа бѐлюнеди. Аны энтта да бир кесеги кетди. Аны бла бирге шуѐхларым, мен таныгъан, танымагъан адамла да кетедиле. Аланы бары да бирча келишмейдиле манга, мен да алагъа. Ол себепден эски хуржун китапчыкъдан биргеме бир къауум адамны атларын алалмайма. Иги кесегин жангы жашауума кийиреме, бир къауумун а анда – тюненеде – къояма.

– Мен келип турсам а? – дейди бир ауаз.

Бу ауазны иеси, баям, къаты адам болур. Ол ѐпкелеген, ѐнгелеген дегенча ууакъ затлагъа хорлата юйренмегенди. Кесине кереклиде мени табар деп келеди кѐлюме.

– Да, келсенг а не? Къыстагъанмы этерикме... – Мен бек жумушакъ адамма да, дуня жарсыулары, башха ышыкъ излеп кюрешмей, жүрегиме кирип къаладыла. Бу да биледи ол затны.

Бир башха адам а ѐпкелейди. Жукъ айтмайды, тынгылап, сакълап турады. Алай, мен билеме, ангылайма ол къалай къыйналгъанын. Дагъыда ол сезимге эс бурмайма. Терсме. Къатылыкъ этген иги тюйюлдю. Ким биледи, мени аныча энди киши да суймез. Нек эсе да биз бизни артыкъ багъалагъан, керти суйген адамланы сансыз этебиз, аланы къайгъырыуларына къалай эсе да юйренип къалып. Ала биз жетмез жерге кетселе уа, жарсыйбыз бу аман къылыгъыбызгъа, урушабыз кесибизге. Алай андан алагъа не?

Телефон белгиле иелерине ушайдыла. Бирлери ѐмюрден ахыргъа биргенге айланырла. Ала керекдиле деп да билмейсе, алай бир кюн бир жокълап, эслемей къойсанг, бир затынг тас болгъанча кѐрюнеди. Излейсе. Ангылайса, ол сени жашауунгу бир кесекчиги болгъанын, аны тас этерге жарамазлыгъын.

Бир-бир телефон белгиле уа, омакълыкъгъа кийилген кийимлеча,

тапчыкъ жазылып турадыла. Сен аланы хайырланмайса, алай ала китапчыкъдан чыгып кетерге ашыкъмайдыла. Ашыгыб а, кьайры ашыгырыкъдыла, аланы жашаулары такыйкъалары бла ёнчеленип, жазылып турадыла сора. Аламы жашайдыла кьырал излегенча, огьесе кьыралмы жашайды ала излегенча анга тюшюналмай барама. Ким билсин аллай тасха затны. Бу китапчыкъгьа, башха китаплагьа да аланы кьырал салгьанды.

Бир хуржун китапчыкъдан башхасына ётген, жылдан жылгьа, кьыралдан кьыралгьа, жашаудан жашаугьа ётгенча, сайлау излейди.

СЕН АЛАДАНСА

Бир-бир адамла жашаргъа тынч юйренедиле. Кёп окъуйдула деп да билмезсе, кёп биледиле деп да айтмазса, мындан сынау аладыла деп да кёрмезсе, алай кёп затха устадыла. Сен аладанса. Хар соруугъа да барды сени жууабынг. Акъыллы кёзлеринг ойнагъанмы этедиле, кертими айтадыла – аны уа ангылагъан къыйынды. Мен аны билалмайма.

– Ойнап айтылгъан сёз ётюрюк тюйюлдю, – дейсе сен.

Жууап табалмайма, алай ичимден а ийнанмайма. Не жумушакъ адам болсам да, ол затланы араларында бир аз-маз чекчик болса, ыразы эдим. «Ётюрюкню эки бетими болады сора?» – деген сезим къыйнагъанлай, турама иги кесек заман.

Кёп адам сюеди сени. Мен да. Алай бир келишимсизлик барды ортабызда. Мен, не бек кюрешсем да санга ушаргъа, ушаялмайма. Ушамайбыз биз бир бирге. Айталмайма мен сенича ариу сёзле таныгъан, танымагъан да адамларыма, бош алай, къууандырама деп да. Айталмам, адамны бир гитче игилигин, акъылын, фахмусун, хунерин кёрмесем. Къалай айтхын? Бир азчыкъ ыз тапсам а, къууанырма, башхалагъа да аны юсюнден хапар айтып, аланы да къууандырырма.

Ол мен санагъан затла, не кёп болсала да, артыкъ тюйюлдюле. Аны билип, къошарма алагъа таукеллик.

Сен айтхан ариулагъа къууанадыла сатыу этген кызла. Ала кёп зат сатадыла – хобуста, быхы, алма, кертме, картох... Мен юйренгенме сени сёзлеринге. Алай ала мени алгъынча къууандырмайдыла. «Мен сени бир заманда да унутмам!» – деп адам, ойнап окъуна, къалай къайтарып турады? Бу сёзлени жалан да бир кере айтыр эдим мен, аллай адамгъа тюбесем...

«Мен сени унута да барама.

«Унутмам!» – дегеним – ётюрюк...» – деген эди бирде бир адам, кеси кьадарына сейир эте.

Мен айталлыкь тьююлме, ант кибик, аллай сёзлени кимге болса. Сен а айтаса сатхан мандаринлери кюннге ушагъан тиширыугъа. Ол мудах, кёгетлери уа жарыкь болуп, бир бирге келишмегенлери ючюнмю айтаса? Ким билсин. Сени эшитип, ол ышарады, кюледи. Мен а, аланы эшитиригими билип да тургъанлай, кьоркьуп, тоналгъан этгенча болама.

Энтга да кёп кере боллукь болур былай.

Ариу адам лакьырда этгенликге не? Къууанадыла хар ким да. Мен а къууанмайма. Манга айтхан сёзлеринг бла ала бирге ушарла деп, ангамы кьоркьа болурма? Алыкьа тьюшюналмайма.

Сен кьачан ойнагъанынга, кьачан керти айтханынга бир тюзелмей кьалдым. Мияланы, накьут-налмасны да бирча жылтыратып айланнган адамны кьалай ангылагъын? Анга тюздю деп да кьалай айтхын? Терссе деп да кьалай кьысхын?

БИР-БИР АДАМЛА

Бир-бир адамла жау чыракълагъа ушайдыла. Жарты жанып, тегереклерин аз-маз жарытадыла, сора, тамгъан жерлеринде къара ыз къоя, жалын эте кетедиле.

Бир бирле уа жулдузлагъа ушайдыла. жанадыла, дуняны жарытадыла. Къарыулары тауусулса уа, аны бизге кѳргюзтмей, тарыкъмай, мудах болмай, жулдуз жолчукъ бла шауданнга, кѳлге, баргъан сууугъа неда тенгизге тюшюп, анда бугъадыла. "Ала ёчюлюп къаладыла!" - деп къоркъсам да, кесим а ийнанмайма. Тенгизде, кюн букъгъан тенгизде, жылы тенгизде солургъа сую болурла, деп, кесими жапсарама. Ким билсин.

«Жулдуз учхан заманда, жүрегингде болгъан муратынгы айтсанг, ол толуп къалады», – дегендиле бурунгулула. «Ала аны къайдан билгендиле?» – деп сейир этеме, ала жулдуз кѳкге бютюн да бек суююп, ариу умутла этип къарагъанларын нек эсе да унутуп.

Мени кѳп муратларым барды, алай, жулдуз учса, мен алгъадан бу айтыуну билип, тилеклерими хазыр этип, бу чакъны сакълап турсам да, аланы унутуп, жулдузгъа жарсыйма. Аны кюйгенине ажым этеме, ол кимни эсе да жулдузу болгъаны эсимде къалып.

Хар бир адамны кеси жулдузу бар эсе, меники къайда болур? Къайсы болур? Ол кеси да къалай жанады – мен ёхтем болурча, жарыкъмы, огъесе жау чыракъча, мудахмы?

Жулдузум кѳкден учса, бирле, анга къарап, жарсырла, бирле тилек этерле, бир-бирле уа – кѳкге къарамаучула – эслеген да этмезле.

Не десенг да, жулдуз жарыгъы бирча жарытмайды бетлени.

УШАКЪ

Бир жеринги сау эте, башха жеринги аурутхан дарманнга ушайды сени бла ушагъым. Жюрегими ачаргъа, къайгъыларымы чачаргъа суюе болурма – ашыгъып келеме, кишиге айтмагъанымы санга айтайым деп. Алай мени сёзюмден, сени сёзюнгден да алгъа болуп, мен сени ол жумушдан бёлмезими суююп, къарамынг ортада кюнётмез буруу ишлерге кюрешеди.

Ол, битип, уллу дуняны жапхынчы, мен сени къутхарыргъа керекме. Сёзюм ётсе, сёзюм бла, ётмесе – кёзюм бла. Алай ол затха не заманда да таукеллик, къарыу табалмай, къыйналама.

– Аллах кимни да бош алай къыйнамайды, бир этген гюняхы ючюн къыйнайды, – дейсе. – Суюгенлерин – бу дуняда, бир-бирлени уа – ахыратда...

Алай эте, учаргъа керилген къанатларыма кюч алдырмай бараса.

Насып деген – ол неди? Бети ачыла баргъан суюмекликни ауанасы. Ол, къыздыргъан кюнден, сууукъдан да бирча къоруй, биргенге айланыр сахар орамлада, элледен да деп, ол затха ышанаса. Насыплыны бети кёп тюрлю болады – ариу, ёхтем, таукел, къанатлы, учунуулу... Насыпсызны уа – бир. Анда да инжилиу жазылып.

Сени жанынга тишируну бети ай жарыгъында жулдузлагъа айланып эсе, ол насыплыды. Ол жерге къарай эсе, тохта, сагъыш эт...

Ол кюнётмез буруу, жашауну къара бети болуп, къатыбызгъа кюн ётдюмейди. Кюн болмаса уа, суюмеклик ауана къайдан чыкъсын?

Аны бийик этсенг, кюн да, ай да, жулдузла да бирси жанында къалырла.

Ашыкъма. Сабыр бол. Кёлкъалды болсанг, чалы эше тур. Бир кюнде бир аны тешиклеринден къарарла да, кюн таякъла бизни къууандырырла. Бу бизге берилген къысха заманнга мен ол чалыны эки жанында да ёрге – кюннге, айгъа, жулдузлагъа – чапхан гюлле ёсдюрюрге суюеме.

АТА ЖУРТ БЛА КЪЫРАЛ

Сабийлерибизни келлик кюнлери жарыкъ болсун дейбиз. Келлик кюнлери. Айырып, алай нек айтабыз? Бюгюнлери жарыкъ болса бютюнда иги туююлмюдю? Бюгюн биз бералмагъанны тамбла алагъа бирле берирлеми?

Буз Аппаны керти суннган, жомакъгъа ийнаннган, Аллахдан къоркъгъан сабийни дунясы былай терк тюрленнгенине сейир да, ажым да этеме. «Ол ариулай, тазалай къалса, жашау башха тюрлю болур эди», – деп, анга ийнанама. Мен ийнаннганлыкъгъа, заман желлеринде тозурай барып, онгуп, бет алышындыргъан дуня ариу къайдан болсун? Аллахны эсимден кетермей, андан сора дуняда сабийлерими, мени да къоруулар жан болмагъанын ангылай, анга айланып, тилейме игиликле. Бек алгъа алагъа, ызы бла жууукъ-ахлугъа, шуёхларыма, ол дунягъа кетгенлериме, сора, мен унутуп, менден умут этгенлеге, элиме, журтума, халкъыма, къыралыма...

Аппасыны къолундан тутуп баргъан сабий, анга айланып, къаракёз бетчигин ёрге тутуп:

– Къырал – ол неди? – деп сорады.

Аппа, быллай гитче сабий аллай уллу затланы юслеринден сагъыш этгенине сейир болуп:

– Къырал – ол бир тюрлю бир халкъ, неда бир бёлек халкъ айырылып, энчи жашагъан жерди, – дейди, тюз ангылаталдыммы, ангылаталмадыммы деп, ишекли бола.

– Сора ол Ата журтубузду да, аппа?

– Анга ушайды, – дейди къарт. Болсада, ётюрюк айтханча, сабийни алдата тургъанча кёрюнюп, уялады. Сора бу оюмну, сабийге да эшитдирип, тинтеди. Да, эшитдирмей а! Быллай сорууну сорургъа жетишген жаш тюз жууап сакълай эди.

– Ата журтубуз – ол бизни ата-бабаларыбыз жашагъан, биз кесибиз да

туугъан жерди. Бек биринчиден тукъум элибиз, жерибиз, ол эл орналгъан аууз. Ызы бла – саулай Малкъар. Андан ары уа Россей – ма ол сен айтхан кыралыбыз. Ата журтну адам сайлап алмайды, къадар бла бирге бериледи ол бизге. Кимге – кыйыры, чеги болмагъан тюзле, кимге, ма бизгеча, – таула, кимге – тенгиз жагъасы... Болса да, кырал дегенинг а – къуралгъан затды. Аны халкъ кеси къурайды... Ата журтунда.

– Сора Ата журтубузну бек сюерге керекбиз да, аппа?

– Хау.

– Алай бег`а нек?

Аппа, бир кесек сагъыш этеди да:

– Къайда айлансанг да, балам, мындан татлы жер табаллыкъ туююлсе. Ата журт сени юйюнгдю, – дейди. – Ма былай келип къаллыкъ юйюнг. Кыйын кюнлерингде, къууанч кюнлерингде да муну излериксе да, андан, – деп да къошады.

Сабийлерибизге игилик тилейбиз. Ата журтларында, башха жерледе да. Бу кыралда, башха кыраллада да. Алай ангылаталмайбыз, бу биз суйген кырал бизни нек суймегенин, Ата журтубуз а, суйюп да тургъанлай, бизни къууандыралмагъанын. Къайдан ангылатхын, кесинг да билмесенг. Къарт адам, ахтынып, сабийни къолун, ычхындырып иерге къоркъгъанча, жангыдан къатыракъ тутады:

– Ата журтну суй! – дейди. – Бек къаты суй!..

Атлауучла этгенбиз, алай ол сабийлерибизни насыплы этерик юйлени уа ишлеялмайбыз. Ол юйню ишлерикбиз, жарыкъ этерикбиз сабийлерибизни келлик кюнлерин дейбиз. Алай къайда, къачан? – Жокъду бизни аллай онгубуз. Ата журтубузну да – алай.

МЕН ЧЫГЪАЛМАГЪАН ЁР

Сёзле санга тынгылай эдиле, сени айтханынгы эте эдиле. Мен да алагъа кьошулдум. Кьошулдум да, кёзлеринге къарап тохтадым. Ангылай эдим сени бир кертинг, мени да башха кертим болгъанын. Алай ол да тюзетмеди мени. «Аллах къарап, нени да кёрюп турады. Ол этер оноу», – дедим.

Насыплыча кёрюнеме, алай насып мен чыгъалмагъан ёрлей турады. Бир кюнде бир чыгъар эдим да ары, алайдан къарап, эндиге дери кёрмеген узакълагъа сейир этер эдим. Алай болур деп, ийнанып жашадым. Кёп турдум ийнанып. Энди уа ийнанмайма, ийнаналмайма, Ол таугъа чыгъа баргъаным сайын, тегерегимде хар не тюрленеди да, абызырап къалама. Сен да болушмадынг.

Насыплы туююлме. Бир зат жетишмейди. Кече сайын тик ёрге барама. Сабийлерим да биргеме. Ала ёсгендиле. Тюшюмде уа бири – кьоюнумда, бири – этегимден тутуп. Адамны эси таркъая барса, анда бир бек кыйналгъан заманы къалады, дейдиле. Бир бекми кыйналгъан болур эдим эртте, билеклик этер адамым болмагъанлай, алыкъына эс жыймагъан, аталарына тансыкълыкълары кюнлерин къарангы этген сабийле бла кесим къалып жашау бла бетден-бетге? Жокъду менден сора аланы таяныр адамлары. Жашлай кетген аталарын да энди кюн сайын сагъынмайдыла ала. Сагъынадыла, алай алгъынча терк-терк угъай.

Сейирди, ма бюгече да барама тик ёрге, жар башына чыгъаргъа суююп: «Энди уа неден тутайым, жар да тёгюлюп барады?!» – деп, амалсыз болуп. «Бусагъат сабийлерим да, мен да энишге кетебиз!» – деп, кьоркъуп. Жар кыйырында ёсген терекни бу оюлуу ачхан тамырларын кёрюп, ала бизге болушурла деп артыкъ бек да ийнанмай, кьолуму ала таба созама. Ийнанмай эдим, алай ала энтта да къаты эдиле. Бир кьолум бла аладан тутханлай, кьоюнумда сабийни ол тюз жерге салама. Энди къызчыкъны да ары бир

кётюрсем. Кесиме да бир Аллах айтхан болур...

Сен жокъса ол тюшюмде. Мени насыбым аны ючюн жарты болур. Ол бар болгъаны уа сабийлеримден келеди. Мен ортадама. Ол эки юлюшню бир эталмайма. Алагъа ийнанама. Ала манга кысыладыла. Сен а туурадан къарайса.

КЪЫЗЫЛ АРСЛАН

Танг жаратыла башлагъанды. Бийик кёкде къызылсуу бла кёк бояула, бири бирин хорларгъа кюреше жайыладыла. Биз бийик юйге кёчгенли кёп болмайды. Терезеден жаланда кёкню бир къыйыры кёрюнеди. «Къалай ариу жаратылады танг!» – деп, жангыдан къысыладыла эки кёзюм.

Жукъум жокъ эди бюгече. Къабыргъадан манга Арслан къарайды. Къызыл Арслан. Кирпич бетли. Нек эсе да жашчыгъым аны аллай бояу бла боягъанды, компьютерде.

Арсланны къарамы ёхтемди. Аны бла тюбешсенг, ол къарам бла, арслан акъылында не болгъанын билип, кёрюп тургъанча, сени оюмларынга бюсюрегенин, бюсюремегенин, сени этген ишинги жаратханын, жаратмагъанын билдиреди.

Ма бюгюн да алайды. Мен анга:

– Жюз доллар кёпмюдю? – деп сорама.

– Бирде – кёп, бирде – аз, – дейди ол сансыз.

Керти айта болур, къарамын бир жанына бурмайды.

– Сюймеклик андан учузмуду, багъамыды?

«Аны къалай сордунг?!» – дегенча, бир сейир къарады манга Арслан.

Жууаб а этмеди.

– Да, сора, сюймеклик жюз доллардан багъа эсе, нек къысмадыкъ биз бюгече кёз?

Арсланны акъыллы кёзлери олсагъат арыдыла, мудах болдула.

Кечени узунуна къабыргъаны ары жанында тиширыу жияп чыкъды. Биргесине сегизжыллыкъ жашчыгъы да. Эрттенликде, юй тамата эшикни уруп кетгенин эшитип, къоншума бардым. Босагъадан:

– Не болду? – деп сордум.

– Мен аны жюз долларын жойгъанма, – тиширыу жангыдан

жюрексинди.

– Неге?

– Жашымы атасыны жууукъларына жиберген эдим. Бир ыйыккъа, солуу кюнлеринде. Атасы ёлгенде, Русланнга жаланда эки ай бола эди. Къарт анасын таныса суюе эдим да... Ол башха шахарда жашайды.

– Ол сени суюемиди?

– Билмейме... «Суюеме», – дейди.

– Ийнанамыса?

Тиширыу имбашларын жыйырды.

– Сен а?

Аны былай терк жууап этип къоялмагъаны, тынгылагъаны кеси аллына жууап болуп тургъанлай, эси башха затха бёлюнюп:

– Мен а...– деди. Сора, къатына келген мудах баласыны жумушакъ сары башчыгъына эки къолун салып: – Суюеме, – деп къошду. Тиширыуну бети жарыды. – Мени бек уллу насыбым Русланды! Ма бучукъ! Атам, анам эртте кетип дуниядан, мени ыннам ёсдюрген эди. Алай ол да кетгенди. Мен жангыз эдим. Энди уа Руслан бла! Руслан мени жашаууму магъанасыды. Насыбымды.

– Насыбынгы сакъла, – дедим.

Къоншум ышарды, жашчыгъы, аны тюбюнден ёрге къарап, ол ышарыугъа ийнанайыммы, ийнанмайыммы дегенча, адыргы этди, сора жарыкъ болду. Бек жарыкъ. Ол бюгечели бери жияу толтургъан отоуну жарыкъ этерге керек эди да, биз экибиз да анга къошулуп, бирден кюлдюк.

АНА

Тиширыу сескенип уянды. Эшиклени ким эсе да кьагъа эди. Тилеген этгенча. Тауушун да бек эшитдирмей. «Киштиклеми болурла?» – деди тиширыу кеси кесине. Сора, жанында жукълап тургъан жашчыгъын уятмазча, акъырынчыкъ туруп, эшикге жанлады. Керти да, эшикни ары жанында ким эсе да бар эди. Ызы бла кьагъанакъ жилигъан таууш эшитилди да, тиширыу, битеу дуния сагъышлары, кьоркьбуулары да эсинден кетип, ачхычны бурду. Босагъада кеп болмай анга темир эшикле салгъан жаш сюеле эди. Кьолунда уа – чулгъам.

Тиширыу кьалай эсе, да кеси да билмегенлей, кьолларын ол чулгъамгъа узатды да, сабийни кесине кьысды. Жюрегине жууукъгъа. Андан сора чакъырды кьонакьны юйюне. Уянып, отоудан башчыгъын созуп кьарагъан, алыкъа юч жылы толмагъан жашчыгъына ышарып:

– Келчи, бир кьарайыкъ, бизге кьаллай саугъа келтиргенди кьонакь, – деди да, чулгъамны тахта юсюне салып, ачды.

Тиширыуну жюрек тебиуюн эшитмей, аны жылы ёшюнюнден айырылгъанын сезген болур эди, сабий жилияды. Бек жилияды. Ачы. Жашчыгъ`а кьбуанды.

– Анам, кьарачы, бучукъну кьаллай гитче кьолчукълары барды, аякчыкълары да! – деп, сейир этди.

Эшик жанында сюелип тургъан мудах атагъа кьарап, тиширыу:

– Ач болур, – деп кьошду.

Сабийни аузуна эмизик салып, аш юйге кирди да, терк окъуна сют билимукъчукъ этди. Насыпха, юйде сабий болгъанына, анга жарагъан не да бар эди. Кьагъанакьны тойдурду да, кесине кьысды. Ол кьалкыгъанлай, атасы да мудах хапарын башлады:

– Бу сабий мени жашымды. Муну анасы башха миллетден болгъаны

себепли, мени жууукъларым аны суймегендиле. Биз мында хаух фатарда жашап тургъанбыз. Алай анам, эгечлерим, къарындашларым мени ючюн къазауатларын бир кюн да къоймагъандыла. Ол тиширыуну кёп кере жанына тийгендиле. Ол жарлы да, бу сабий туугъунчу сакълап туруп, аны да мени кьолума тутдуруп, бу шахардан кёчюп кетгенди.

– Сен аны суюе болмаз эдинг, – деди тиширыу.

– Билмейме. Ол тегерекден эшитилген сёзле суймекликни ёлтюрюп къоймагъан эселе... Анам а: «Аны сабийи бизге керек туююлдю!» – деп, сёзню къысха салды...

«Сабий, бютюнда туудугъу, керек болмагъан ана...» – тиширыу андан ары кеси кесине не айтырыгъы тасха болуп, тынгылап къойду.

– Жаным саулукъда, сабийни ёксюзле тургъан юйге бералмам. – Бир кесек тынгылагъандан сора, – сен бу сабийге къара, аякъ юсюне сал, – деп тиледи атасы. – Жангызлай сабий ёсдюрген санга да тынч болмагъанын кёрюп турама. Мен къыйынынгы унутмам, сизге болуша турурма. Онгум болгъанлай а...

Алайды, сабийини атасы дуниядан кетгенли, тиширыу жангызды. Атасы, анасы, баш иеси болмагъан тиширыу. Алай аны келлик кюню барды – жашы! Тиширыу аны бир заманда да унутмагъанды.

Атасы кетгенден сора, ыйыкъ болмагъан къагъанакъны экиси да бирге жууундурдула – жашчыкъ да, анасы да.

– Энди бу мени къарындашчыгъымды да?

– Хау.

– Энди мен бир илляуму да сындырлыкъ туююлме. Къарындашчыгъыма асырарыкъма.

Къагъанакъ, суймеклик тегерегин аулап, тынчайды.

«Былай башланган жашауу мынга насып келтирirmi?» – деп сагъышланды тиширыу.

Ол къаллай таукел, жандауурлу, халал адам болгъанын алыкъа кеси да

билмей эди. Аны жаланда бу кьагъанакъны атасы кёрдю саулай дуняда. Ол андан кьакъды амалсыз сагъатында бу тиширыуну – ахлусу-жууугъу, кьаршы танышы болмагъан адамыны эшигин да.

Кьагъанакъны быстырлары, тюз да аны жашыныча, алай татлы ийис этгенлерине кьууана, аны биринчи кюнлерин эсине тюшюре, тиширыу аланы бетине кьысды.

Алай аны насыбын жарты этген бир зат бар эди – поездда, бетин башхаладан букьдуруп, жиляй баргъан жаш тиширыу – бу кьагъанакъны анасы. Ол кьоймай эди ананы тынчайыргъа. Ол узакъдан узакъ кетип бара эди баласындан. Къаллай бир узая барса да, аллай бир ачы жилягъанча эшитиле эди да:

– Кьоркъма, – деди ана, анга айланып. – Мен сени жашчыгъынгы ариу ёсдюрюме. Ол, сен суйгенча, иги адам болур... Темир жолла уа... ашалыпмы кетерикдиле? Ала ары да, бери да созуладыла... Биз сени бирге сакълап турлукъбуз, – деп да кьошду.

ТИШИРЫУ БЛА АЛЛАХ

«Жашаудан эсе, жомакъ халал эди манга. Мен аны ызындан тебирер умут этеме. Анда табарма жангыз чырагъымы, гитчечигими. Анга бир бек ышанама. Жолоучулугъуму жангы кюн жаратылгъынчы, ай эригенлей башларгъа керекме. Мени киши да кёрмез ючюн, мени киши да тыймаз ючюн, бир адам да зат сормаз ючюн, алай этсем игиди...»

Тиширыу къарыусуз жарыгъан тангда жайылмагъан тёшегинден кьопду. Ол эрттеден бери да кирмегенди жууургъан тюбюне, ингир сайын алайлай аууп кьалгъан болмаса. Кьопду да, чарыкъларын кьаплады, къара жыйрыгъын тюзетди. Кюзгю аллына келди да, къарасы кёрюнмеген чачын агъач таракъ бла тарап, ёрге жыйды.

Юйреннгенден болур, хар эрттен сайын аякълары кеслери келтирдиле кюзгю аллына ансы, тиширыу ары къарагъан да этмеучюдю. Бюгюн а къарады. Иги кесек сюелди, кюзгюге къарап, кеси кесин жангыдан таный тургъанча: «Юсюмдеги къара жыйрыкъ нени да тюрлендиргенди: бетими, къарамымы, атлашымы, отоумда чыракъ жарыгъымы иш да», – деди да кеси кесине, бармакъ учлары бла кёзлерин сылап кёрдю, алай ала тюрленмедиле. Къалай тюрленсинле – ала сёлеше эдиле саулай дуния бла, алада жашай эдиле кычырыкъ да, дау да, жаланда бир бек насыпсызла сынагъан, ат табылмагъан чексиз бушуу да. Сора, тиширыу сылагъанлыкъгъа, ала башха къалай болсунла, алада тамыр ийген кычырыкъ къайры кетип кьалсын? «Къанатлы болса да, бир иш», – деди тиширыу.

Эртте ала жарыкъ эдиле – кёкню бла жашилни къатышдырып, аллайгъа боялгъан ала кёзле. Ала кюлселе, дуния кюле эди... эртте. Тенгиз жагъасында, кёк бла тенгиз бирге кьошулгъан жерде кюн бата туруп, аны кызылындан толгъан тенгизде чайкъала тургъан сабийлерине, аланы аталарына да къарай,

олтургъанда... «Биягъы мен эсгериуле жолу бла артха айланама», – деди тиширыу.

Ол заманда аны аты башха болгъаны эсине тюшдю. «Башхады десем да, бюгюн мени атымы ким айтады, ким саггынады мени?» – деп, бюгюнню бла ол кюнню аралары, тюшсюз кечеча, къара болгъанына сейир этди.

Тоханасындан тюшюрюлген бийчелей, къысха эди аны насып ёмюрю.

Тиширыуну жюрек тюбюнде юч сабий къымылдагъанды. Юч кере сынагъанды ол татлы аналыкъ къууанчын. Алай кёргени уа – эки къабыр тебе бла хапарсыз жашы – кичиси. Эри эртте, уруш аулагъында ёлгенли да, къарасын тешмегенди тиширыу. Да, къалай тешсин, аны юсюне да къайтып-къайтып, эки къара жыйрыкъ киерча болуп турса?! Энди аркъасы да гуппур болгъанды – жерде жатханлары чакъыргъандан туююл эсе. Алай гитчечиги, хапарсыз эсе да, сауду. Ол эсине тюшгени сайын, ана, тирирек болуп, энишге тартхан санларын ёрге атаргъа, атламын женгиллетирге кюрешеди.

Тиширыуну эсине кёп кере келеди Аллахха ыразы болмагъанын айтыргъа, анга жууукъ келип, кёзлерине къарап, ачы-ачы жиляп, тарыгъыргъа. Ол заманда, ол кеси кёрсе, тиширыуну къалай къыйналгъанын ангылар эди. Алай ол аны айталмаз кичиси саулукъда.

«Санга шукур!» – деди ана, Аллаха айланып, сора, эрттеден бери жау сюртюлмесе да, тиширыуну бушуууна жарсып, аны ангылап, къыжылдамай, тынгылап тургъан эшикни ачып, уллу дуниягъа атлады.

ЖОМАКЪЧЫЛА

Эрикмеген ол тиширыуну сёзюн эте эди. Сабий заманындан башлап, бюгюннге дери этген гюняхларын туурагъа тута эди. Аны аты бла байламлы болгъан не иги затны да учуз эте эди. Ол а, ашыгъып баргъан заманны тохтаталмагъанына ажым эте, къысха насыбына тюбеген кюнлерин, айларын дуниядан къызгъана, жашауун алай ётдюре эди.

Аны жанында сюелген эр кишини кенг жүреги бар эди. Уллу, кенг жүреги, анга къысылыргъа, аны сёзюн эшитирге, аны ыразылыгъын алыргъа, аны оноуун табаргъа излемеген болмагъанлай. Ол уллу адам башхалагъа ушамай эди. Уллу махтаулагъа тийишли болса да, кёрпесленмей, жашай эди жамауаты бла бирге, таш буруулары артына букъмай, ингир сайын таулу ныгъышха чыгъа. Халкъы бла бирге болгъаны, не тюрлю жумушха да табылып къалгъаны аны кимге да жууукъ, тенг эте эди. Аллына келген ким болса да – сюрюучю, чурукъчу, къурулушчу... – таба эди ол жапсарыу. Узакъ тау элде ёсген эди да, кеси да бир кёп затны биле эди. Ма, сёз ючюн, жайлыкъда кьойчулагъа кьошулуп, мал кюте, чалгъы жыйынны кьатына келсе, бирлерини чалгъысын алып, дуру чыгъа, узун кечеледе таулу кьошда къалса, жомакъ, таурух, жыр айта, эжиу эте, къууанчалада алгъыш аякъ кётюре, къабырлада дууа тута биле эди да, ол затланы унутмагъаны аны халкъ бла бир эте эди. Ол акъыллы адам эди – журтун, адамын, тилин, жамауатын багъалай билген, къайда айланса да, миллетине намыс-сый, ыспас келтирген.

Ол туугъанлы да жомакъланы сюе эди. Кеси да жомакъчы эди. Жомакъгъа ушамагъан жашауун жомакъ этерге кюрешип жашай келе эди. Ма ол себепден болур эди, тиширыу анга жомакъдан келгенча кёрюндю. Аны дуния санагъан, эсепге алып бошайлмагъан гюняхлары узакъда къалып, эрип кетип, энди ол земзем сууда жууунуп чыкыгъанча, таза болуп, сууаплыкъ эте, жомакъдан

чыгып келе эди. Ма алай тюбедиле ала. Жомакъдан келгенлени алларын а ким тыялгъанды?

Тиширыуну сабийлерини атасы кыыл чайнай эди. Баям, ол быллай жомакъланы сие болмаз эди – аны юйсюз, журтсуз, сабийсиз кьойгъан жомакъланы. Эр кишини сабийлерини анасы уа шашхан эди. Сейирмиди, жомакъ излей, бир, тапмам деп, тюнгюле, бир а таукел бола, жашаууну иги кесегин сюрюп келип, ма былайда, кеси жашагъан сахарда, босагъасындан узакъ болмай, жомакъчыгъа тюбеп къалса?!

Тиширыу тюзлюкню суйген адам эди да, сабийлерин да тенг юлешди: бу сеникиди, бу уа – сеники деп, экисин экисине берди.

Ётюрюкдю, кертиди деп даулашханла кёп болдула. Энтта да бир оюмгъа келеламайдыла. Алай бир-бирле уа: «Жомакъ ётюрюксюз боламыды да?» – дейдиле. Алай болмаса, биз жомакъланы сюерми эдик?

Кёпле ангыламайдыла аны. Мен а ангыларгъа кюрешеме, ол тиширыу алай нек этгенине тюшюне да келеме. Ол уллу адамны, жомакъчыны, жүреги да кенг эди, уллу дуняны кьууанчы, жарсыуу да сыйынырча, бу тиширыуну гюняхлары да батарча. Ол а бек керек эди анга – гюнях бла сууапны, керти бла ётюрюкню, тюзлюк бла жалгъауну айыра юйренир ючюн. Жашаууну асламын аллай адамны излей ашыргъан тиширыуну кёзлери, бети, саулай халы да кёз кёре тюрленип бара эди. Ол бирси адам а жазыкъ эди, насыпсыз, суймеклигин, суйгенин да тас этген, жүрегин ачыу кьутуртхан. Аллайланы уа ким сюеди? Алагъа кёпле жан окьуна аурутмайдыла... Дагъыда, ким биледи, ол да тюбер жомакъчыгъа. Тюбер да, алгъынча ариу да, къанатлы, умутлу да болур, деп келеди кёлюме. Аны дунясы жарыса, бу тиширыу бютюнда насыплы болур эди. Нек эсе да жүрегини теренинде ол анга жарсып тургъанча кёрюнеди манга.

Аллах, кимни да насыпсыз этме!

КЕТМЕ!

«Кетме!» – деп жауа эди жауун. Алгъа кирши этип, жалыныулу. Ызы бла уа, аны тиширыу эшитмегенин ангылагъанча, къатыдан къаты.

Тиширыу босагъа аллына келип тохтады да, артха бурулуп, къарады. Мудак эди. Ма бу юй кесича. «Сейирди...» – деп сагъыш этди ол, бу юй жарыкъ болуп эсгералмады. Не къууанчлы кюнде да, шо ол бу юйге киргенини къууанчында окъуна, жарыкълыкъ, мюйюшледе букъгъанча, барлыгъын билдирсе да, ма мен былайдама деп, туурагъа чыгъалмай эди. Сууукъ эди бу юй.

Тиширыу, эшикни ачды да, дагъыда бир кесек тынгылады. Тюз да отоугъа сыртын бургъанлай: «Кетме!» – деген ауазны эшитди. Бурулуп къарады – киши да жокъ. Жаланда кеси. Кеси бла арсарлыкъ, мудахлыкъ, жарсыу, жюрегин бир аман басхан тынгысызлыкъ.

Бир кесек сюелди да: «Къулагъыма эшитиледи, ах кюнюм! Байча, Байча, Байча...», – деп, босагъадан атлады. Анасы алай юйретиучу эди: «Къулагъынга бир зат эшитилгенча болса, къарап киши кёрмесенг: «Байча, Байча, Байча!» – деп айта тур. Ол заманда ол къычыргъан: «Бай бол, сыйлы бол!» – деп кетер. «Ой!» – деп жууапласанг а, ол: «Оу болгъун, шау!» – деп ма алай къаргъар», – дегенни айтып.

Тиширыуну арбазда да къоймады ауаз. «Кетме! Арсарса. Сени бир уллу игилик сакълагъанын билсенг, кетерсе... Артда. Ке-тер-се-е...» – деп жилий эди ол ауаз. Алай тиширыу не этсин – ол къарыусузду, жангызды, анга бир кесек, ма бир кесекчик окъуна, жылыу керекди. Артха къарап, жылыныр эди. Алай аны да къар басханды, мындан эсе, анда сакълагъаны кёп болуп. Ол ала бла да тюйюлдю. Алагъа да ёпкелепди, керек кюнде къатында болмагъанлары ючюн, жангылгъаны ючюн, насыпсызлыгъы ючюн, бу сууукъ юйню жылыталмагъаны ючюн. «Юй иесине ушайды», – деп, ахтынады ол. Иеси ариу адамды,

узакъдагъы суйген, къатындагъы кюйген. Игилиги, базманнга салынып, белгисизге аталып, кюйюкюгю уа – жанындагъына. Аны юйю жылы сунуп, сукъланнганла да бардыла. Алай ала къайдан билсинле тиширыуну насыпсызлыгъын, тохтап, кёзюне бир къарамасала? Къарагъанла уа жарсыйдыла. Тиширыу аны сезеди. Уялгъан окъуна этеди бу экилиликден.

Артха къараса – жылынмайды, алгъа къараса – жарымайды. Юй къарангыды, жылыусуз. Сабий, не жаш адам сёлешмеген, кюлмеген, жыр макъамы эшитилмеген. Хауа, айтылмай тургъан дау алгъанча, ауур. Ах, къалай излей эдиле бу юйню къабыргъалары жарыкъ, ачыкъ ауазланы, къалай сие эдиле, сын къатып турмай, жарыкълыкъ келтирген таза хауа бла солуп, бир кесек таукеллик алыргъа, жарыргъа...

НАСЫП ИШЛЕГЕНЛЕ

Уялмагъан кёзлери бла къарап тургъан тизгинсизлик жангыз жашагъан эр кишилени юйлеринде тохтаргъа бек сюеди. Ол, бир-бир юйлеге ким кирсе да: «Ма, мен былайдама!» – деп, келгенни аллына чыгып, чирелип тохтайды. Андан-мындан къарагъан китапла ол тизгинсизликни бир жанына этип, кёз аллымда тохтадыла. Мен алагъа къарай сюелгинчи, нёгер кызым, насып бетин жарытхан келинчикни да болушдуруп, эр кишини шинтик, диван юсюнде да атылгъан кийимлерин жыйып, юйде жарыкъны жумушатды. Эсимдеди, келинчик ол кёлеклени ариу къоллары бла сылап, бир тап тагъа эди эски шифоньерге.

Андан бери иги кесек заман озгъанды. Ол эски юйчюкню орунуна эки къатлы юй сюеледи. Алыкъа иш кёп болса да, бир отоуну уа, къонакълагъа деп, шуёхларым терк хазырлагъан эдиле. Алай болмай амалы да жокъ эди – къайры сыйынырыкъ эди быланы жарыкълыкълары, лакъырдалары, кюлкюлери, быллай жарыкъ да, уллу да, бийик да отоу болмаса?! Ала бары да, бу жылы отоуну къоюп кетерге кёзлери кыймай, мында орналып къалгъан эдиле да, андан тартады бу юй кимни да бери. Отоу къонакъсыз болмайды.

– Нечик ариу юй ишлегенсиз! – дейди жашым, юйню иелерин ыразы эте.

– Ол муну хайырынданды, – деп, юйню иеси бийчесин кёргюзтеди.

– Угъай, угъай, мен тиширыу башым бла не эталлыкъ эдим? Кюрешген сенсе ансы! – деп, ышарады келин. – Ашачыгъыз! Бир аууз тийигиз. Ма сизни келлигигизни сезип, къууанып тура эдим, – деп, жылы хычинлени аллыбызгъа тюртеди.

Стол башында олтургъан жашауу келген тиширыу а киеуюн махтайды:

– Иги адамды бу. Тынгылы адам. Огъурлу адам. Эндиге дери, бу кыызгъа тубегинчи, насыбы тутмай тургъаны сейирди.

Алайды, бу эки адам жашагъан юйде хар не да кюннге ушайды, стол юсюн

жапхан жабыу да, табакъдан къарагъан алма да, аны жанында жатхан кертме да, кызыл харбуз, хычинле да, терезе жабыула, отоу кеси да...

Къайтып келе, жашым:

– Мен да аллай юй ишлерикме, – деди.

– Ишле. Мен да болушурма, – дедим. Къууандым. Тышымдан жукъ айтмасам да, ичимден а: «Ала юй бла бирге насып ишлегендиле. Сен да аллайладан бол!» – деп къошдум, нек эсе да ол кюн, ол келинчик бери биринчи кере кирген кюн, анга къарап тынгылагъан шошлукъну арсарлыгъын ёчюлтеме деп, тобукъ туююп тепсеген тойчуну эсима туюшюрюп.

АТЛАРЫ

1. Жашау.
2. Мурат.
3. Эски жол
4. Саргъалгъан кыагъытла
- 5.«Кел, кел!»
- 6.Экеулен.
- 7.Барып турсанг.
- 8.Жолла.
- 9.Шуёхларым.
- 10.Тюзлюк.
- 11.Тенгиз жагъасында.
- 12.Ол бизден акъыллыды.
- 13.Жашчыкъ.
- 14.Борчум.
- 15.Ыннам.
- 16.Сынау.
- 17.Таугъа чыгъыу.
- 18.От бла жол.
- 19.Сюймеклик.
- 20.Эски эл.
- 21.Автобуста
- 22.Жашап турлукъду
23. Къарт бла эрттенлик
24. Кюн, ай, жулдузла
25. Къойчуну жыры
26. Алма терек
27. Сокъур жауун
28. Учсанг, къоркъургъа жарамайды
29. Хуржун китапчыкъ
30. Сен аладанса
31. Бир-бир адамла
32. Ушакъ
33. Ата журт бла кырал
34. Мен чыгъалмагъан ёр
35. Къызыл Арслан
36. Ана
37. Тиширыу бла Аллах
38. Жомакъчыла
39. Кетме!
40. Насып ишлегенле